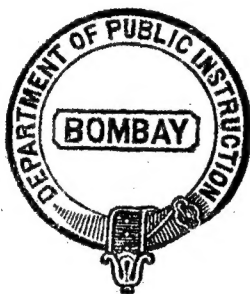

૧૫૬૨

૧૬૦

GUJARATI READING SERIES.

14
42 1360

SECOND BOOK.

Price 2 Annas.

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁTI SECOND BOOK.

BY

T. C. HOPE, C. S.

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

Stereo-typed.

Fourteenth Edition—40,000 Copies.

*Registered for Copy-right under Government of India's
Act XXV of 1867.*

Bombay.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1882.

(All Rights Reserved.)

Price 2 Annas.

९५६

BOMBAY.

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કબજાખીખાતું.

ગૂજરાતી બીજ ચોપડી.

આ

દી. સી. હોપ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ડિ. ભા.

એઓએ રચી.

કાયમ ઠસાની

ચોદમી આવૃત્તિ—૪૦,૦૦૦ પ્રત.

આ પુસ્તકની માલિકી સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ
પ્રમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ.

ગવર્નમેંત સેન્ટ્રલ બુક ટીપો.

સન ૧૮૮૨.

આ પુસ્તકસંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.

કીંમત ૨ આના.

૧૬૯૧

મુંબઈ.

“ નિર્ણયસાગર ” છાપખાનામાં છપાવી છે.

આ ચોપડી શીખવવાની રીત.

૧. પાઠને મથાળે ને શબ્દ લખ્યા છે તે પ્રથમ મહે-
તાજીએ છોકરાંપાસે બરાબર વંચાવવા. એમાં ને નવા
જોડાક્ષર આવે, તેનું રૂપ પાઠીઆપર લખીને, તથા ને
શબ્દમાં આવે તે શબ્દ લખીને છોકરાંને બતાવવું, અને
તે તેમને સારી રીતે સમજાવવું કે ફલાણુ એ કે તણુ
અક્ષર મળીને ફલાણુ જોડાક્ષર થયો છે.

૨. જેમ, પહેલા પાઠમાં “આવડ્યા” એ શબ્દ મ-
થાળે લખેલો છે, એમાં ડ્યા જોડાક્ષર છે, તે સમજાવવો;
એવી રીતે કે પ્રથમ ડ ને યા એ બે જૂદા જૂદા લ-
ખીને છોકરાંપાસે બોલાવવા, ત્યારે તેઓ કહેશે કે ડ્યા,
અને તેના આગળ આવ લખીએ તો આવડ્યા વંચાય,
પણ ખરેખર તો આવડ્યા છે, માટે ડ ને ય જોડવો પડે.
તેમજ “રાખ્યો” એ શબ્દમાં ખ ને યો જોડવો પડે
છે, પણ તે ડ ને યની પેઠે આપ્યા જોડાતા નથી.
ખનું પેઠેનું પાંખડું રાખીને જોડેની પાણુ જેવી લીટી બુ-
સી નાંખવી, અને તેને યો જોડીને લખીએ એટલે
ખ્યો થાય. વળી એની માત્રા બુંસી નાંખીને વંચાવવું,
એટલે ખ્યા વંચાય; તેમજ તેને વરડું ને અનુસ્વાર જો-
ડીને વંચાવવું કે ખ્યું વંચાય. એ રીતે એકજ જોડાક્ષ-
રમાં જૂદા જૂદા સ્વર આપ્યાથી જૂદાં જૂદાં રૂપ ને ઉ-
ચ્ચાર થાય છે તે સમજાવવાં, એટલે એ જોડાક્ષર છોકરાં-
ના મનમાં બરાબર ડસશે. એપ્રમાણે જોડાક્ષર સમ-
જાવી મથાળાના તમામ શબ્દ વાંચતાં શીખવવા, અને

તેના અર્થ સમજાવવા. ત્યારપછી પાઠ વંચાવવો. પાઠ-મનિા કોઈ પણ ભાગ કે શબ્દ છોકરાંના સમજાવગર ન રહે એવું કરવું. નીતિની કે માનની હરેક વાત આવે તેપર ખીજ દાખલા આપી શીખવનારે તે પાઠ છોકરાંનાં મનમાં સારપિંડે ઉતારવો. રોજ એક પાઠ શીખવવો.

૩. પાઠ પૂરો થઈ રહ્યાપછી તેમાં જે શબ્દ આવેલા હોય તેની જોડણી ચોપડી બંધ કરાવીને છોકરાંપાસે કરાવવી, અને અર્થ પૂછવા. સારાંશ કે એક પાઠ સારી રીતે વાંચતાં, તેમાંના બધા શબ્દના અર્થ અને પાઠની સઘળી મતલબ સારી પેઠે સમજતાં, અને અધરા શબ્દની જોડણી કરતાં આવડે, ત્યાંલગણ ખીજે પાઠ ચલાવવો નહીં, પણ એટલી સંભાળ રાખવી કે છોકરાં તે પાઠ મોઢે ન કરે.

૪. પાઠ થઈ રહ્યાપછી જે શબ્દમાં જોડાક્ષર આવ્યા હોય તે આવે એવાં નાનાં નાનાં વાક્ય છોકરાંપાસે જોડાવવાં, અને તે પાઠીપર લખાવતાં. જેમ કોઈ પાઠમાં જાણે ‘રાખ્યો’ શબ્દ આવેલો છે. હવે ‘ખ્ય’ જોડાક્ષર બરાબર વાંચતાં ને લખતાં આવડે માટે, મેં ધોડે રાખ્યો, મેં રૂપીઆ રાખ્યા, તેણે શું રાખ્યું, એવાં નાનાં નાનાં વાક્ય છોકરાં જોડીને પોતાની મેલે પાઠીપર લખે, તો તેથી જોડાક્ષર છોકરાંને બરાબર લખતાં આવડશે, અને તેનું રૂપ પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

૫. કવિતાના પાઠ વંચાય ને સારી પેઠે સમજાય ત્યારપછી તે મોઢે કરવાને ઘેર આપવા. ઘણું કરીને દર એક પાઠમાં આઠ લીટીઓ છે, તેમાંની ચાર લીટી મોઢે કરવાને ઘેર આપવી. તે ઘેરથી ખીજે દહાડે ફરી લાવે,

પછી ખીજ ચાર આપવી. એપ્રમાણે કવિતાના પાઠ મોઢે બણતાં આવડે એવું કરવું.

૧. આ ચોપડીમાં અને એ પછીની ખીજ ચોપડીઓમાં કવિતાના પાઠમાં જે હ્રસ્વ ઇ કે ઉ ને મ-થાળે - આવી નિશાની હોય તે દીર્ઘ વાંચવો, અને જે દીર્ઘ ઇ કે ઉ ને મથાળે ૦ આવી નિશાની હોય તે હ્રસ્વ વાંચવો. કવિતામાં એવું કરવાની જરૂર છે, કેમકે કોઈ ઠેકાણે હ્રસ્વ અક્ષર કે વરડું દીર્ઘના પેઠે વંચાય છે, અને દીર્ઘ હોય છે તે હ્રસ્વની પેઠે વંચાય છે.

બીજી ચોપડીનું સાંકળીબિં.

પાઠ.

- ૧ વાંચનારને શ્રીઆમણ.
- ૨ ચોપડીવિષે કવિતા.
- ૩-૬ ચકલીની વાત. ભાગ ૪.
- ૭ બહુ ખાનારી છોડી.
- ૮ વરસાદનું ગીત.
- ૯ ધોડો.
- ૧૦-૧૨ પાડું. ભાગ ૩.
- ૧૩ પાડવિષે કવિતા.
- ૧૪ માઠીનાં વાસણ.
- ૧૫ છોકરાં ને દેડકાં.
- ૧૬-૧૮ જમની ને કાશી.
- ભાગ ૪.
- ૨૦ છોકરો ને ખોર.
- ૨૧ સાતપૂછડીઓ હુંદર.
- ૨૨ હાથ.
- ૨૩ નિશાળીઆને શીખામણ.
- ૨૪ નિશાળીઆને શીખામણ-
ની કવિતા.
- ૨૫-૨૮ બકરીની વાત. ભાગ ૪.
- ૨૯ રોતો છોકરો.
- ૩૦ તાંબા પીતળનાં વાસણ.
- ૩૧ લૂગડાંનાં નામ.
- ૩૨ ગાય.
- ૩૩ ગાયની કવિતા.

પાઠ.

- ૩૪ દૂધની જાણસો.
- ૩૫-૩૭ જૂઠાની વાત. ભાગ ૩.
- ૩૮ જૂઠું ને સાચાવિષે કવિતા.
- ૩૯ મેવો.
- ૪૦ સાત વાર.
- ૪૧ કાગડો.
- ૪૨ કાગડાવિષે કવિતા.
- ૪૩-૪૪ સગાં. ભાગ ૨.
- ૪૫ કાપડ.
- ૪૬-૪૭ ખાર મહિના. ભાગ ૨.
- ૪૮ વાળં.
- ૪૯ જન્મગાંઠ.
- ૫૦ ચોખ્ખાઈ.
- ૫૧ રોટલો.
- ૫૨ બલા છોકરાની વાત.
- ૫૩ હુંદર.
- ૫૪ હુંદરવિષે કવિતા.
- ૫૫-૫૬ બકરી. ભાગ ૨.
- ૫૭ પાણી.
- ૫૮ ચોરી.
- ૫૯ ચોરીવિષે કવિતા.
- ૬૦-૬૧ ઘર. ભાગ ૨.
- ૬૨ કૂકડી ને તેનાં બચ્ચાં.
- ૬૩ કીડીઓ ને સાપ.

પાઠ.

૬૪-૬૫ છોડવા.

૬૬ રીસાળ છોકરો.

૬૭ ચકલી.

૬૮ ચરજ.

૬૯ છોકરો ને વાધ.

૭૦ બે કૂતરાની વાત.

૭૧ ભાઈબેન.

૭૨ ધધિરે બધું કીધું છે.

૭૩ ધધિરનો મહિમા (કવિતા).

૭૪ નિરાળ.

૭૫ પાટી.

૭૬ ધનતેરસ.

૭૭ સોનું ને લોઢું.

૭૮ ડોઢું.

પાઠ.

૭૯ ધડ.

૮૦ નઠારી સોખત.

૮૧ સંગત (કવિતા).

૮૨ ખાંડની જાણસો.

૮૩ એક કૂતરાની વાત.

૮૪ કેરી ને શાકરની વઢવાડ.

૮૫ સમડી ને વાધરી.

૮૬ બળદ ને દેડકું.

૮૭ કૂતરાની ખીજી વાત.

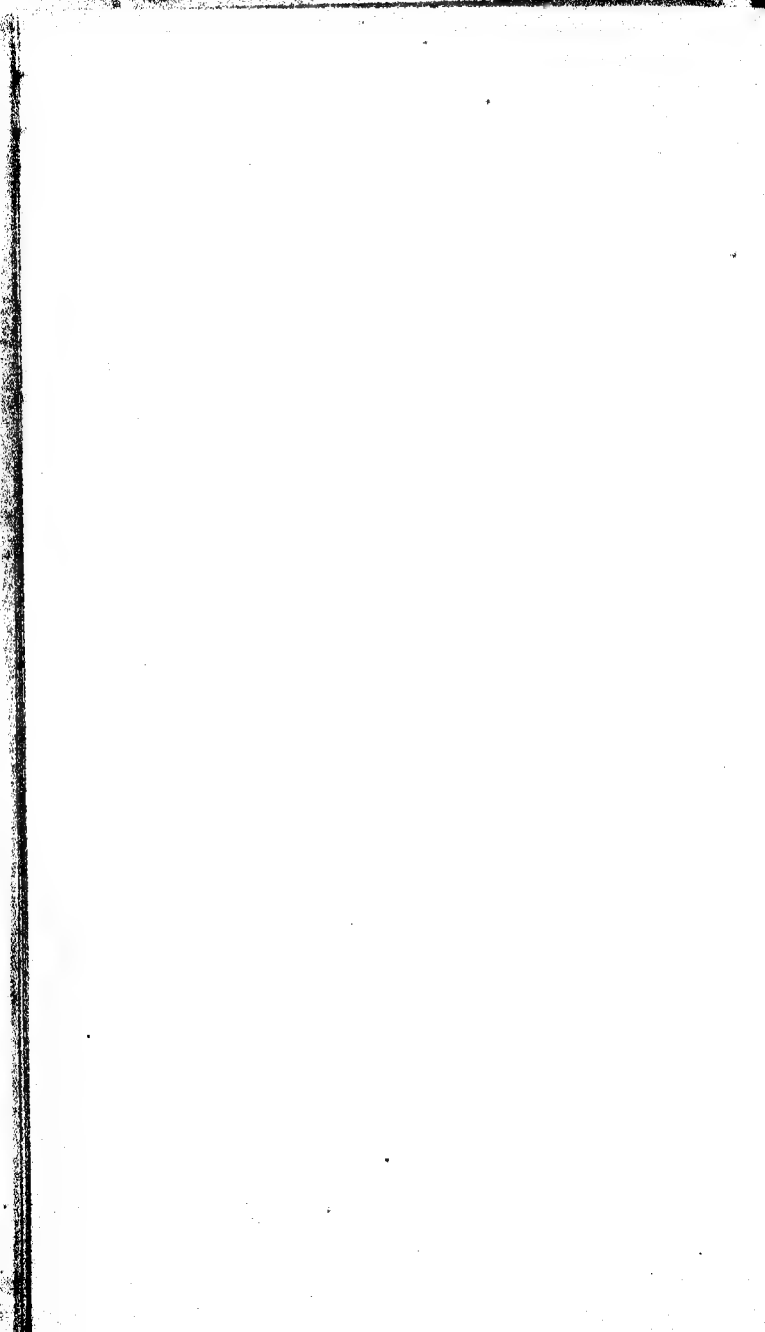
૮૮ મેજો.

૮૯ અનાજ.

૯૦ તેલ જમાંથી નીકળે છે તે

જણુશો.

૯૧ દીવાળીની હકીકત.

બીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. વાંચનારને શીખામણ.

ઉકેલતાં	સાચવળે	આવડ્યા
શીખામણ	બોલીએ	સાંભળે
મનની	અક્ષરે	બગાડશો

વાહ! આ કેવી મનની ચોપડી છે! થોડા દહાડાઉપર તો તમને અક્ષરે પૂરા નહોતા આવડતા, અને હવે તો બોલ ઉકેલતાં આવડ્યા. હવે તમારે ડાહી ડાહી શીખામણની વાતો વાંચવાની આવશે.

તમારી ચોપડી સાચવળે, બગાડશો માં. ચોપડીમાં આંગળી એક ને એક ઠેકાણે રાખવી નહીં, કેમકે બગડે. માથેથી પાનાં ફાડવાં નહીં.

મેહેનત લઈને વેહેલું બણવું, ઠીક બોલવું, તેમ બોલીએ તેમ વાંચવું, છેક તાણીને વાંચવું નહીં, તેમ છેક ધીમ સાદે પણ વાંચવું નહીં, એવી રીતે વાંચવું ને સૌ સાંભળે.

પાઠ ૨. ચોપડીવિષે કવિતા.

શોભાય હૈહં હરખાય વીમલેથી
કારજ ચોપડીઓ સમજણ સાર

ચોપાઈ.

સારી ચોપડીઓ શોભાય,
હૈહં તે દેખી હરખાય,
પણ વીંગતેથી જો વંચાય,
તો તેમાંથી કારજ થાય. ૧

હુંવ ધાણીને વાંચે નેમ,
તેમાં સમજણ આવે તેમ,
વાંચે પણ નહીં કરે વિચાર,
તે સમજે નહીં સઘળો સાર. ૨

ક. ૬૦ ૫૦

પાઠ ૩. ચકલીની વાત.—ભાગ ૧.

લાવ્યો રાણા બારણામાં બોલ્યો
પૂછ્યું તપેલામાં પેસારો પોટો
એક હતો ચકલો ને એક હતી ચકલી. ચકલો લાવ્યો

ઓખાનો ઘણો, ને ચકલી લાવી ઘણો ઘણો. તેની ખીચડી ઓરીને ચકલી પાણી ભરવા ગઈ, એટલે ચકલો બધી ખીચડી ખાઈને આંખે પાટો બાંધીને સૂઈ ગયો. ચકલી પાણી ભરીને આવી ને બોલી, ચકલા રાણા, ધડો ઉતારોતો. ચકલો બોલ્યો, મારી તો આંખો આવી છે. તમે ધડો નાખી દો એટલે બારણામાં પેસારો. તેમ કરીને ચકલી ઘરમાં આવી, ને જોયું તો તપેલામાં ખીચડી મળે નહીં. પછી ચકલાને પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો, એ તો રાજાનો કૂતરો ખાઈ ગયો.

પાઠ ૪. ચકલીની વાત.—ભાગ ૨.

ફરિયાદ	પકડાવી	મહારાજ	હુકમ
એકલાં	મગાવ્યો	ગભરાઈને	કહ્યું

ચકલી બોલી, ચાલો, રાજાકને ફરિયાદ કરવા જઈએ. ચકલો કહે, હું તો નહીં આવું, તમે એકલાં જાઓ. ચકલી ખાઈ રાજાપાસે જઈ બોલ્યાં, રાજાજી, રાજાજી, મારો ચકલો કહે છે કે તમારો કૂતરો અમારી ખીચડી ખાઈ ગયો. કૂતરે જવાબ દીધો, મહારાજ, મેં નથી ખાધી. એ ચકલો જૂઠો છે, એને બોલાવીને પૂછો સાહેબ. રાજાએ ચકલાને પકડાવી મગાવ્યો, ને કહ્યું, ચકલા, તે ખીચડી ખાધી છે, માટે તારું પેટ ફાડીને જોવું પડશે. એવું સાંભળી ચકલો ગભરાઈને બોલ્યો, હાજી મેં ખાધી છે. મારું પેટ ફાડશે માં. ત્યારે રાજાએ રીસ ચડાવીને હુકમ કરીધો કે જાઓ સિપાઈ, આ જૂઠો ચકલાને ફવામાં નાખી દો.

પાઠ ૫. ચકલીની વાત.—ભાગ ૩.

ખૂમેખૂમ ગોવાળ બકરાનો વાળ્યો
ગોવાળીઓ છેવટ ગોવાળળી કાડ્યો

પછી જૂઠ્ઠા ચકલાને ફૂવામાં નાખ્યો. તેમાં તેની આંખ ફૂટી ને કાણો થયો, તેથી ખૂમેખૂમ પાડવા માંડી. ફૂવા-આગળ ચકલી આવીને ઉભી રહી, એટલે ગાયોના ગોવાળ આવ્યો, તેને ચકલીએ કહ્યું, ગાયોના ગોવાળ, ગાયોના ગોવાળ, મારા ચકલા શણાને આ ફૂવામાંથી કાઢે તો તને ખીર ને પોળા ખવરાવું. ગોવાળીઓ કહે, નારે બાપા, મારી ગાયો જતી રહે. પછી ભેંસોના ગોવાળ આવ્યો, તેને પણ ચકલીએ એમ કહ્યું, તેવરિ તેણે કહ્યું, નારે બાપા, મારી ભેંસો જતી રહે. પછી બકરાનો ગોવાળ આવ્યો, એણે પણ એવો જવાબ વાળ્યો. છેવટ ઉઠની ગોવાળણી આવી, તેણે હા કહીને ફૂવામાં ઉતરી ચકલાને કાઢ્યો.

પાઠ ૬. ચકલીની વાત.—ભાગ ૪.

તપાવી લૂઆઈ લાલચોલ
પાટલા ઢોકયો બોલતાં

પછી ચકલી ચકલાને ઘેર દોરી ગઈ. તેમની જોડે ગોવાળણી પણ ગઈ. ચકલી બાઈએ ખીર કરી. પેલા ચકલાએ શું કર્યું કે લોહી ખૂબ તપાવી લાલચોળ કરીને પેલા ગોવાળણીને કહ્યું, આ સોનાના પાટલાઉપર બેસો. જ્યેવી ગોવાળણી બેસવા જાય છે કે ખૂમ પાડી ઉઠી, ખીર ન

આધી હું તો દાઢી, ખીર ન આધી હું તો દાઢી. એથી ગોવાળણીને એટલી રીસ ચડી કે ચકલાને ખૂબ ઠોક્યો. આ વાત ખોટી છે, કેમકે ચકલાં ખોલતાં નથી, ને એવું કામ કરતાં નથી. પણ એમાંથી આપણે એ શીખામણ લઈએ છીએ કે જૂઠું ખોલે ને હુઆઈ કરે તેને ચકલાની પેઠે વાંકનું કૃણ મળે.

પાઠ ૭. બહુ ખાનારી છોડી.

ગાગર ઓસડ ઝેર . સાજી

એક છોડી હશે તે રોજ નિરાણે જાય, ત્યાં ભણે ને ચોપડી બગાડે નહીં, લૂગડાં મેલાં ન કરે, એવી બધી વાતે ડાહી ; પણ એક વાતે ખોટી હતી. ખાવા બેસે ત્યાંથી ઉઠે નહીં. પેટ ભરાય તોએ ખાખા કરે, એક વાર ખાઈ ઉઠે કે ખીજીવાર બેસે. તેનાં માખાપ ધણુંએ કહે, પણ માને નહીં, તેથી એ છોડી માંદી પડી. ગાગર જોવડું પેઠે થયું, પેટમાં દુખે, ને રમાય નહીં. પછી કડવાં ઝેર જોવાં ઓસડ ધણા દહાડાલગણુ ખાધાં તેવારે સાજી થઈ, માટે માખાપ કહે તેથી વધારે ખાવું નહીં.

પાઠ ૮. વરસાદનું ગીત.

વરસાદ મસાદ કારેલાનું રેડકે
ધેબરીઓ નેવલે ગીત ગાળે

આવો છોકરાં, હું તમને વરસાદનું ગીત ગાતાં શીખવું.
એ વરસાદના દહાડામાં ગાળે.

આવરે વરસાદ, ઘેબરીઓ પ્રસાદ.

ઉની ઉની રોટલી, ને કારેલાનું શાક.

આવરે વરસાદ, નેવલે પાણી,

નઠારી છોકરીને દેડકે તાણી.

એ તમે વાંચો છો તો ઠીક, પણ એમાં વરસાદ,
ઘેબરીઓ પ્રસાદ, અને ખીજા બોલ છે તે સમજો છો?

પાઠ ૯. ઘોડો.

એકજ જણસ ટકુ બેસાય પારકો

આવ છોકરા, આ ઘોડો જો. ભાઈ, હું એ ઘોડે
બેસું? ના ભાઈ, એ આપણો નથી, પારકો છે. તું આ-
પણા ટકુઉપર બેસજો. ના ટકુપર નહીં, મારે ઘોડે બેસવું
છે. નાનો ઘોડો તે ટકુ, મારે ઘોડો ને ટકુ એ એકજ.
આપણું ટકુ ઘોડો છે, તું તેપર બેસજો. પારકી જાણસ
લેવાય? ના બાપા. પારકી જાણસ ના લેવાય તો પારકે
ઘોડે કેમ બેસાય?

પાઠ ૧૦. પાડું.—ભાગ ૧.

જળવે

નીરે

જકડી

રાતે

સંભાળ

વાછરડું

પટેલ

જતન

વાડો

એક પટેલને ત્યાં ગાયો, બેસો, વાછરડાં, ને પાડાં બહુ હતાં.

પટેલ તેમનું બહુ જતન કરે. ચારો નીર, પાણી પાય, રાતે વાડમાં રાખે, તેમાંથી કોઈ માંદું પડે તો ઓસડ વેસડ પણ કરે, સવારે ચારવાને તેમને એતરમાં લઈ જાય, સાંજે પાછાં ઘેર આણે, તેમાં નાનું વાછરડું કે પાડું થાકી જાય તો તેને હંચકીને ચાલે. એવી રીતે તેની સંભાળ રાખતો, તેથી તેઓ બધાં સુખી રહેતાં. એક પાડું હતું એકલું તે સુખી ન હોતું, કેમકે તે બહુ જાકી હતું. કોઈની શીખામણ માને નહીં.

પાઠ ૧૧. પાડું.—ભાગ ૨.

એન બંધીખાને વીચાર નીસરી સમજાવ્યું
અહીંઆંથી ફરાય વાંસે લાગ છૂટું

વાંસે જે પાડાની વાત આવી તેને નીસરી જવાનું મન થતું હતું, તેથી તેને કંઈ એન પડે નહીં. તેના મનમાં આવ્યું કે બંધીખાને પડી રહેતું ઠીક નહીં. કૂતરાં કે બિલાડાં બહાર છૂટાં ફરે છે તેમ મારાથી છૂટું ફરાય તો કેવી મજા પડે! એવા એવા વિચાર કરીને માંહેથી નીકળી જવાનો લાગ જોતું હતું. એક ડાહી ગાયે તેને શીખામણ દીધી કે તું તો બેલું છે. અહીંઆંથી બહાર જઈશ તો દુઃખી થઈશ. ગાયે એનું ધણુંએ સમજાવ્યું, પણ પેલું પાડું કેમ કંઈ પોતાની જાક છોડે નહીં.

પાઠ ૧૨. પાડું.—ભાગ ૩.

શબ્દો	વગડામાં	સટકી ગયું
અણસમજ	કોતર	ડાહ્યો

પેલા ને જાકી પાડાની વાત આગળ આવી હતી તે બ્યારે બધાં ઘેર હંધી ગયાં, ત્યારે મોડી રાતે લાગ ફાપ્યો, એટલે વાડામાંથી છાનુંમાનું સટકી ગયું. ને વગડામાં જતું રહ્યું. એવામાં કોતરમાંથી એક મોટો વાધ નીકળ્યો. તેણે પેલા પાડાને ઝાલીને મારી નાખ્યું. જુઓ, એ રીતે અણસમજથી પોતાની જાક ને છોકરાં છોડતાં નથી, તે અંતે દુઃખી થાય છે; માટે માખાપ કે ખીજી કોઈ સારી શીખામણુ દે તો તે છોકરાંએ માનવી, તેમાં તેમનું બહું છે, ને ધરનાં માણસ ને પાડેશી સૌ તેમને ડાહ્યાં છોકરાં કહેશે.

પાઠ ૧૩. પાડાવિષે કવિતા.

છેક	માન્યું	ચરવાને	વનમાં	ચિત
વાધ	વાસ	માણ	દુખીઉં	અવસ્થા

ઓપાર્ધ.

વાડામાંથી પાડું એક
 છૂટું થઈને નાહું છેક.
 મન માન્યું ચરવાને ઘાસ,
 વનમાં જઈને કીધો વાસ. ૧

વળતી વાઘે લીધા પ્રાણ,
 એવું દુખીઉં થયું અજાણ.
 ચિત્તમાં છૂટું થાવા જાય,
 તેની એજ અવસ્થા થાય.

૨

૬૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૪. માટીનાં વાસણ.

પલાળે છે	ભરવાના	ગોરસ
ચીકણી	આધરકે	કોડીઆં
દીકરાંનાં	જાત	નરમ

માટી બહુ કામની છે. લાલ, પીળી, કાળી, એવી એવી ઘણી જાતની માટી થાય છે. એને પાણીએ પલાળે છે, ત્યારે નરમ ને ચીકણી થાય છે. માટીનાં ઘણાં વાસણ થાય છે. પાણી ભરવાના ગોળા, ગોળીઓ, ખેડાં, એ સૌ એનાંજ થાય છે. ગાગર ને ધણે મળીને એક ખેડું કહેવાય. દહીં જ્યાં આધરકે છે તે ગોરસ, ને છારા લાવવાની દોહણી, એ પણ માટીનાંજ થાય છે, વળી દીવા કરવાનાં કોડીઆં, ને દાણા ભરી મૂકવાની કોડીઓ પણ માટીની થાય છે. માટીનાં વાસણને કોઈ દીકરાનાં વાસણ પણ કહે છે.

પાઠ ૧૫. છોકરાં ને દેડકાં.

પાળે	ફેંકવા	તળાવ
બાગ્યા	કાયર	પથરે
બગાડ	મંડ્યા	જવાબ

કેટલાક છોકરા એક દહાડે તળાવની પાળે પથરે રમવા

મંડ્યા. તેમાં બહુ દેડકાં હતાં, તેમને પથરા ધડાધડ વાગ્યા, ત્યારે કાયર થઈ તેમાંનો એક પાણીની ઉપર આવીને બોલ્યો, રે બાઈ, અમને ગરીબને પથરા શામાટે મારો છો ?

એક છોકરે કહ્યું, અમે તો રમીએ છીએ. દેડકે જવાબ દીધો, એ તો ખરું, પણ તમારા પથરા અમને વાગે છે, તમારા મનને તો રમત છે, પણ અમે માર્યા જઈએ છીએ.

આપણે સંભાળીને રમવું, એવી રીતે જ આપણી રમત-ધી કોઈનો કરીએ બગાડ ન થાય.

પાઠ ૧૬. જમની ને કાંશી.—ભાગ ૧.

બેનપણી ભુંગણી તપેલી તાસક
નોતરં વેલણ કડછી વખત

એક જમની કરીને છોડી હરો, તેની એક બેનપણી હતી. તેનું નામ કાશી, તે એક દહાડે જમનીને ઘેર આવી. તે વખત જમની એની માની જોડે એક ઘડો લઈને તળાવે પાણી ભરવા જતી હતી. કાશીએ કહ્યું, આજ તું રહે તો આપણે રમીએ. તું જાણે પાણી લાવે, ને હું તારા છગનભાઈને નોતરં દઈ આવું, ને પછી રાંધું. જમની કહે, ઠીક, પણ રહે, હું મારાં નાનાં નાનાં વાસણુ લાવું તેવડે તું રાંધજે. એટલું કહીને ભુંગણી, વેલણ, તપેલી, કડછી, તાસક, યાળી, વાડકા, એવું એવું લાવીને મોંઆગળ મૂક્યું.

પાઠ ૧૭. જમની ને કાશી.—ભાગ ૨.

મથા	ખાવાનું	ભાંડનું
ધાણી	પહુંઆ	ટેવ

જમનીએ કાશીને પૂછ્યું કે, કહે તો મારી મંછીખાને રમવા તેડી લાવું. પેલી કહે કે ના ના, એ મંછી તો નહીં. એ તો સૈને ગાળો ભાંડે છે, ને બહુ લડે છે. ત્યારે જમની ખોલી કે ના રે, હવે તો એવી ડાહી થઈ છે કે કંઈ મથા નહીં, મારી જોડે નિશાળે આવે છે, ચોપડી વાંચે છે, ને જરાએ કંઈ કરતી નથી. મહેતાજીએ એની ગાળો ભાંડવાની ટેવ મૂકાવી. કાશી ખોલી કે ઠીક ત્યારે, જા, તેડી આવ, ને કાંઈ ખાવાનું લેતી આવજો. ત્યારે જમની ખોલી, મારી મા ઘેર હશે તો લાવીશ. શું લાવું વાર? ધાણી, કે પહુંઆ, કે ખીજું કાંઈ? કાશી કહે, જો આવે તે લાવજો. જા, વહેલી આવજો. તારા આવ્યા-પછી હું છગનને નોતરું દેવા જઈશ.

પાઠ ૧૮. જમની ને કાશી.—ભાગ ૩.

છોટીઓ	ખાજક	દેખાય	આટલી
નાનું	મેળાપ	ભાણો	વાર

કાશીએ પૂછ્યું, કેમ જમની આટલી બધી વાર લાગી? જમની ખોલી, શું કરું ખેન, આ મારો છોટીઓ રોતો

હતો તેને તેડવા રહી તેથી વાર લાગી. ત્યારે કાશી બોલી કે સ, વળી એનું અહીં શું કામ હતું? જમની બોલી, એ કહે મને રમવા તેડી જા, મૂકીને આવું તો રહે, ત્યારે શું કરું બેન, રડતો મેલીને અવાય? કાશી બોલી, નારે બાપા. નાનું બાળક રડતું કેમ મેલાય. લાવી તે ઠીક કર્યું. વાહ, આવનાનું શું લાવી? જમની બોલી, મારી મા હજી નથી આવી તે કોણુ આપે? કાશી બોલી, તું એ મારા જોડી દેખાય છે તો. જો અલી પેલા મારા બે ભાઈ ને ભાણો આવે છે. હવે આપણે કંઈ બીજી રમત રમીએ તો કેવું?

પાઠ ૧૯.

જમની ને કાશી.— ભાગ ૪.

નિશાળીઆ	લાકડી	પરીક્ષા	સાહેબ
કૂદાવતી	ભણેલાં	ઈનામ	બાકી

કાશી બોલી, આણે હું મેહેતાજી થાઉં, ને તમે સૌ નિશાળીઆ થાઓ. ત્યારે કાશીનો ભાઈ મગન બોલ્યો, કાશી બેન, તારાથી મેહેતાજી કેમ થવાય? ત્યારે કાશી બોલી, તું કહે તો હું સાહેબ થાઉં, ને નિશાળ જોવા આવું. તું મેહેતાજી થા, ને બાકીનાં તમે બધાં નિશાળીઆ થાઓ, ને બેશીને ભણો, ને મગન મેહેતાજી કહે તે કરો. હું જાણે સાહેબ તે મારા લાકડીના ઘોડપર બેસી કૂદાવતી કૂદાવતી નિશાળની પરીક્ષા લેવા આવું, ને ભણેલાં ને ગણાં છોકરાંને ઈનામ આવું, ઠીક કે નહીં ભાઈ?

પાઠ ૨૦. છોકરો ને બોર.

ઉતાવળ.	સામઢું	ગાગર
અહ્યા	નીકળ્યો	મૂઠો

એક છોકરો ગાગરમાં હાથ ધાલી મુઠો ભરીને બોર કાઢતો હતો, પણ ગાગરનું મોં સાંકડું, માટે હાથ માઢે અટકી રહ્યો તે કેમે નીકળે નહીં. એવામાં પાસે એક જાણુ ઉભો હશે તેણે કહ્યું, અહ્યા છોકરા, તું અરધા બોર પડતાં મૂક, એટલે હાથ નીકળશે. છોકરે પેલાની શીખા-મણુ માનીને તેમ ક્યું કે હાથ ઝટ નીકળ્યો.

આ વાતમાંના છોકરાની પેટે જ કોઈ એક ફેરે સા-મઢું લેવા જાય, તેના હાથમાં છેલ્લી વારે લગારે આવે નહીં. બણુવામાં પણ ઉતાવળ કરીને સામઢું શીખવા જાય, તો કંઈ આવડે નહીં.

પાઠ ૨૧. સાતપૂછડીઓ બંદર.

પૂછડીઓ	બીજવણું	હજમ
બાંડો	કપાવી	ચીડવે

એક બંદરનું ખચ્ચું હતું તેને સાત પૂછડીઓ હતી. એ ખચ્ચું નિશાળે જાય, ત્યારે સૌ તેને બંદર સાતપૂછડીઓ,

ઊંદર સાતપૂછડીઓ, કહીને રોજ ખીજવે. પછી એક દહાડે તેણે એ વાત એની માને કહી. ત્યારે તે ખોલી, જા બેઠા, હજમને ત્યાં જઈ એક પૂછડી કપાવી આવ. પછી તેમ કરીને ખીજે દહાડે નિશાળે ગયો, ત્યારે સૌ છપૂછડીઓ કહેવા લાગ્યા. વળી એક કપાવી આવ્યો, ત્યારે સૌ પાંચપૂછડીઓ કહી ચીડવે. એમ કરતાં કરતાં એક પૂછડી રહી, ત્યારે સૌએ એને એકપૂછડીઓ કહેવા માંડ્યો, ત્યારે એ એક પણ એણે કપાવી નાખી, ત્યારે તો ઉંદર પાંડે એમ કહેવા માંડ્યું. ત્યારે એણે એ વાત માને કહી. તેણે શીખામણુ દીધી, કોઈના ખીજવ્યાથી ખીજાએ નહીં, તો પછી કોઈએ ખોસે નહીં.

પાઠ ૨૨. હાથ.

કામકાંજ

કોરાળી

મનૂર

સાંધા

જિયારો

ખાઈડીઓ

દરજી

ધોબી

સૂતર

કલમ

અક્ષર

મોતી

કામ કાજ કરવામાં હાથનો ખપ પડે છે. હાથનું કામ

તે હાથેવતીજ ઠીક થાય. હાથમાં અને આંગળાંમાં નાના નાના સંધા ધણ છે, તેથી જેમ તેને વાળવાં કરવાં હાય, તેમ વળાય. સૌ કોઈ હાથવતી કામ કરે છે. મજૂર કોઢાળી લઈને ખોદે છે. ખાઈડીઓ સૂતર કાંતે છે. દરજી લગડાં શીવે છે. ધોળી ધુએ છે. એવાં કામ કરવાને હાથ કામમાં આવે છે. હાથે કલમ ઝાલીને આપણે લખીએ છીએ. કોઈ તો મોતીના ઢાણા જેવા અક્ષર લખે છે. આપણે હાથે જમીએ છીએ. જે બિચારાને હાથ ન હોય તેનાથી કેમ જમાય ? તેનાથી તો કંઈએ ન થાય.

પાઠ ૨૩. નિશાબીઆને શીખામણ.

ધ્યાન	કરો	માયા	વઢવું
પાંસરા	વેળાસર	મન	બૂલ

ઘેર કે રમવાને ઠેકાણે જેમ ફરતા ફરો છો, ને ખોલો છો, તેમ નિશાબે કરવું નહીં. ઓપડીમાં મન રાખીને પોતાનો પાઠ જણવો. તમારી પાસે જે છોકરા હોય તેમની જોડે રમવું નહીં, કે વાતસરખી પણ ન કરવી.

મહેતાજી શીખામણ દે તે માનવી. આપણને જૂલ પડી હાય, ને મહેતાજી ખતાવે, તો તે ઉપર ધ્યાન રાખવું.

નિશાબમાં સૌ ઉપર માયા રાખવી, કોઈને ગાળો દેવી નહીં, કોઈ સાથે વઢવું નહીં, કોઈ છોકરાં કદી કાંઈખોટું કામ કરે, તો તેમને કહેવું જે ફરીને એવું કરશો માં. નિશાબે છૂટી થાય, ત્યારે પાંસરા ઘેર જવું, ને જો માખ્યાપે રમવાની છૂટી આપી હોય, તે રમીને વેળાસર ઘેર જવું.

પાઠ ૨૪. નિશાબીઆને શીખામણ.

નિત્યે	ચિત્ત	પેર	ચોડી
નીસરી	રૂડી	ગુરૂની	શિક્ષા

દોહરા.

નિત્યે જવું નિશાબમાં,
બણવું ચોડી ચિત્ત ;
ગુરૂની શિક્ષા માનવી,
રૂડી રાખી રીત. ૧
ગપો નહીં મન રમતમાં,
સમજો સારી પેર ;
નિશાબમાંથી નીસરી
જવું પાંસરે ઘેર. ૨

ક. ૬૦ ડી.

પાઠ ૨૫. બકરીની વાત.—ભાગ ૧.

વિંચાવાની	રોકીને	વિચાર્યું	ઢેકાણું
ગાડાવાળો	નીચે	રસ્તો	બિચારે

આ નીચે લખેલી બકરીની વાત બહુ સારી છે, માટે તે બાન રાખીને વાંચવી. એક બકરી હતી, તે વિંચાવાની થઈ, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે મારે બચ્ચાં થરો, તેમને રહેવાનું ઢેકાણું જોઈશો માટે એક ઘર બાંધું. પછી તે

ગામનો રસ્તો રોકાને બેઠી, એટલે એક ગોળનું ગાકું જનું હતું તેનો ગાડવાળો કહે, બકરી બકરી, વચ્ચમાંથી ઉઠ. ત્યારે બકરી બોલી, અરે મુરખ, બકરી બેન નથી કહેવાતું? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બકરી બેન, બકરી બેન, ઉઠોને. પેલી કહે, ગોળનું માટલું આપે તો ઉઠું. પેલે બિચારે એક માટલું આપીને તેને ઉઠાડી. તે માટલું બાંધને બકરી ઘેર ગઈ.

પાઠ ૨૬. બકરીની વાત.—ભાગ ૨.

શેરડીનું	કોપરાં	રાણા	કાઠીને
ટોપલી	બીંતો	માર્ગ	ભારો
નળીઆં	છાયું	છાપરં	

પેલી બકરી માટલું મૂકી આવીને પાછી માર્ગ રોકાને બેઠી, એટલે એક શેરડીનું ગાકું આવ્યું. તેની કનેથી એ શેરડીનો એક ભારો લીધો ત્યારે ઉઠી. એ ભારો મૂકી આવીને વળી તેને તે ડેકાણે આવીને બેઠી, એટલે *કોપરાંનું ગાકું જનું હતું તેના ધણીકનેથી એક ટોપલી કોપરાં લીધાં. વળતી પેલી બકરીએ ઘર બાંધવા માંડ્યું. શેરડી આવી હતી તેના ઘાંડા કર્યા, ગોળનું માટલું આવ્યું હતું તેમાંથી ગોળ કાઢીને બીંતો કરી, ને શેરડીવતી છાપરં કરીને તેના ઉપર નળીઆને ડેકાણે ટોપરાં વડે તે છાપરં છાયું, ને માંહે વિઆઈ. તેને સાત બચ્ચાં થયાં.

*કોપરાં એટલે ટોપરાં.

પાઠ ૨૭. બકરીની વાત.—ભાગ ૩.

કમાડ ઉઘાડશો કેરાં બારણાં વાશીને
ભીંતરડી છાયાં રખડવા આડું વલે

બકરી ચરવા જાય ત્યારે બચ્ચાને કહેતી જાય કે જોજો, તમે કમાડ વાશીને ઘરમાં રહેજો, ને કોઈ આવે તો ઉઘાડશો માં. હું આવીશ તેવરે આમ બોલીશ, “ગોળકરી ભીંતરડી, રોરડીકરિ દાંડા, ટોપરીએ ઘર છાયાં, બચ્ચાં બારણાં ઉઘાડો.” એ સાંભળે ત્યારે બારણાં ઉઘાડજો. કોઈ ઘરમાંથી બારણે જરો માં હો. છ બચ્ચાં તો માની શીખામણુ માને, પણ સાતઘું માને નહીં. બકરી રોજ શીખામણુ દે, પણ એ આડું બચ્ચું માને નહીં. મા જાય કે રખડવા નીકળે. એ બચ્ચાની શી વલે થઈ તે હવે હું તમને કહી કહીશ.

પાઠ ૨૮. બકરીની વાત.—ભાગ ૪.

અમથી આડું રંઝળવા નેડેલી
બહાર આવડતું સુખી

એક દહાડો બકરી ચરવા ગઈ, ને બધાં બચ્ચાં કમાડ વાશીને ઘરમાં બેઠાં. એક પેલું આડું બચ્ચું બહાર રંઝળવા ગયું. એવામાં એક વાઘે આવીને તેને મારી નાંખ્યું. આ વાત બકરી બનેલી તો નથી, કેમતે બકરીને કંઈ બોલતાં કે ઘર બાંધતાં આવડતું નથી ; ગોળ શરડી ને ટોપરાંવતી કંઈ ઘર બંધાય નહીં ; બકરીને સાત બચ્ચાં

થાય નહીં, ને તેનામાં સમજાએ હોય નહીં. એ વાત તો અમથી જોડેલી છે. એમાંથી શીખામણ એટલી સવાની જે મા કહે તે છોકરાં માને તો સુખી થાય, નહીં તો પેલી બકરીના બચ્ચાની પેઠે દુઃખ પામે.

પાઠ ૨૯. રોતો છોકરો.

સવારમાં	પોહોળું	તાણતો	ઉંદરડી
નહોર	ઓપડ્યાં	બેંકડો	લાહે

એક મોતી કરીને છોકરો હશે, તેને એવી ટેવ કે સવારમાં ઉઠે કે રોવા માંડે, નહાતાં રોય, નિશાળે જતાં રોય, જમતાં રોય, કાંઈ જરા થાય કે રાય; એની મા બાણુએ સમજાવે, પણ રોવાની ટેવ મેલ નહીં. એક દહાડે પોહોળું માહું કરી સુતો સુતો બેંકડો તાણતો હતો, એવામાં એક નાની સરખી ઉંદરડી તેના મોંમાં પેરી ગઈ, ને તેના નહોર ખેડા, તેથી જીભે લાહે બળવા માંડી, તે એની માએ કડવાં કડવાં ઓસડ ઓપડ્યાં ત્યારે મઠી. તે દહાડાથી માતીએ રોવાની ટેવ મૂકી. એ રો કરે તે છોકરાં ગાંડાં કહેવાય.

પાઠ ૩૦. તાંબા પીતલનાં વાસણ.

તાંબાકુંડીઓ	માંજેલાં	ગરમાં
ધોળાશપર	પીતળનાં	ગોબાય
અથડાય	સાચવવાં	ચળકતાં

તાંબાનાં વાસણ લાલ રંગનાં હોય છે. કચરોટ, તાંબા-

કુંડીઓ, ને સાઘા સારીયે અંજલ્યા હોય, ત્યારે તો ખૂબ મજાકતા જણાય છે.

પીતળનાં વાસણુ પાળા રંગનાં હોય છે. તપેલાં, થાળીઓ, લોઢા, સાદીઓ, વાડકા, તાસેકા, એવાં એવાં બધાં વાસણુ પીતળનાં થાય છે.

થાળીઓ, ગરમાં, અને વાડકા કાંસાના થાય છે. કાસું રંગે પીતળ જેવું છે કે પીળું નથી હોતું, પણ ધોળારાપર હોય છે. તાંબા પીતળનાં વાંસણુ ભોંયપર પડે કે અવડાય, તો કદાશ ગોબાય, પણ કાંસાનાં વાસણુ તો ફૂટી જાય, માટે એ વાસણુ ખહુ સામવવાં.

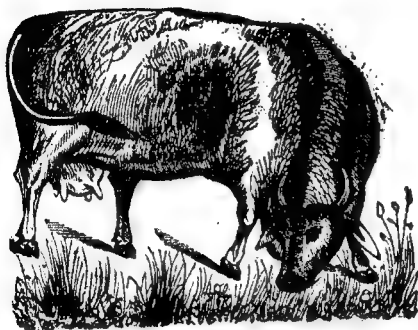
પાઠ ૩૧. લૂગડાંનાં નામ.

નાનીશી પિછોડી પાધડી જમદાની
પોતડી હીરકોરી હલકી

અલ્યા જગન, તું નિશાળે આટલી નાનીશી પોતડી, ફોટેલી અંગરખી, ને મેલી ઘેપી પહેરીને આવે છે એ શું? જોને પેલો તારા કાકાનો દીકરો ગરીબ છે, તોપણ ધોતી, પાધડી, અંગરખું, પહેરીને આવ્યો છે, ખજો પિછોડી પણ નાખી છે.

જગન બોલ્યો, મારા બાપા કહે છે કે તું આંક બણી રહીને નામાં લખતાં શીખીશ ત્યારે તારેમાટે એક હીર-કોરી ધોતી લઈશ, ને એક હલકી પાધડી અપાવીશ, તે પહેરીને રોજ નિશાળે જાશે; જમદાનીનું અંગરખું તો એક છેજ.

પાઠ ૩૨. ગાય.

વાગોળવું ખરીઓ ફાટ બને
માખળ હલાવે બાવે

જીઓ, પેલી ગાય ચરે છે. એને ધાસ બહુ બાવે છે. ચરી રહીને બેઠો છે, તોએ મોં હલાવે છે. એ વાગોળે છે. ને આધું હોય તે પાછું મોંમાં લાવી આવવું એને વાગોળવું કહે છે.

ગાયને બે શીંગડાં છે, ચાર પગ છે, ને એક પૂછડું છે. એના પગની ખરીઓ જીઓ, તેની વચમાં ફાટ છે. તેથી બાણે એક પગે બબે ખરીઓ હોય તેવું દેખાય છે.

ગાયનું દૂધ આપણા આધામાં આવે છે, ને તેનું દહીં ને છાશ થાય છે. ખીજું શું શું થાય છે? માખણ ને ધી. ત્યારે તો ગાય ધણીજ કામની છે.

ગાયોની શી શી વાત કહી? તેને ધાસ બાવે છે, આધા પછી વાગોળે છે, તેને બે શીંગડાં છે, ચાર પગ છે, ને

ખરીઓની વચમાં ફાટ છે. તેનું દૂધ ખાધામાં આવે છે. આ પાડને મયાળે એક ગાયોના યેળા મહિષા ગ્રાધો છે. તે છૂટા ફરે છે.

પાઠ ૩૩. ગાયની કવિતા.

ગુણ અગણિત ખાંતે જન પંખી નર નાર
આધાર પશુ પ્રાણ જન્મતી સુખદાતા

દોહરા.

ગુણ અગણિત છે ગાયમાં,

સુખદાતા કહેવાય ;

દે છે તે દહીં દૂધ ધી,

ખાંતે સૌ જન ખાય. ૧

પશુ પંખી નર નારને

જીઓ જન્મતી વાર ;

ધણું કરી ધી દૂધ છે,

એજ પ્રાણ આધાર. ૨

ક૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૩૪. દૂધની જણસો.

દૂધપાક	ઠારે	ખડખાં	જમીનય
ચાસથી	વલોવે	તાવીને	લોચો
બૂરં	માવો	પેંડા	ખરશી

દૂધમાં થોડા મોખા નાખે, ને પછી ધણી વાર ચુસાવે

શપ્પાને દૂધને બાજે, પછી ખાંડ નાખે, એટલે દૂધપાક થાય. ચોખ્ખા પાણીમાં રાંધીને પછી થોડું દૂધ નાખે છે તેને ખીર કહે છે. દૂધને બાળી બાળીને છેક લોચા ભેવું કરે તેનું નામ માવો. એમાં ખૂંદ એટલે ધોએલી ખાંડ ભિજીને પછી લીંચુ લીંચુ ભેવડી ગોળીઓ વાજે તે પેંડા કહેવાય. ખાંડની ચાસણી કરીને માહે માવો નાખે, ને પછી તેને ઠારે, એટલે તે ખરશી થઈ. રાતે દૂધમાં જરા ઘાસ કે બીજી કંઈ ખટારા નાખે, ને ઠાંકી મૂકે તો બીજો દહાડે તે બધું દૂધ જામી જાય, ને ખડખાં બંધાય એ દહીં થયું. દહીંને પાણી નાખીને વલોવે એટલે ઘાસ થાય. તેમાં ઉપર ચીકણું ચીકણું તરે તે માખણ. માખણને તારીને ધી કરે છે.

પાઠ ૩૫. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૧.

લેખણ	છાનામાના	માન્યું
સંતાડીને	પડેલી	ટેવ

હું તમને એક ચોરની વાત કહું. જૂઠા કરીને એક છોકરો હતો. એ કોઈક વેળા કોઈની લેખણ સંતાડીને ઘેર લઈ ગયો. તે જોઈને એની મા બોલી, અલ્યા જૂઠા, એ તારી લેખણ ન હોય; જા જોની હોય તેને આપી આવ. પણ જૂઠે માન્યું નહીં. એક દહાડે નિરાજમાં કોઈની પાઈ પડેલી હતી, તે એણે દીડી. એ પાઈ લઈ મેહતા-જીને આપી નહીં, પણ પોતે છાનામાના તેનાં બેર ખાધાં. એ વાત કોઈએ જાણી નહીં તેથી જૂઠાને એક ટેવ પડી.

પાઠ ૩૬. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૨.

પાવલી ચોરી લટકાવી ફજેતી
માનવું કાગળ કોટ

પેલો જૂઠો ઘરમાંથીએ માઆપથી છાનું છાનું ચોરી
આય, ને પૂછે ત્યારે માને નહીં, ને કહે ને મેં તો નથી
આવું. એમ કરતાં કરતાં જૂઠાએ નિરાળના કોઈ છોક-
રાની પાવલી ચોરી. એ ચોરી પકડાઈ, ને તેને મહેતા-
જીકને લઈ ગયા. પછી મહેતાજીએ તેની કેવી વલે કરી
તે જીઓ. એ પાવલીને કાગળપર ચોડીને તે કાગળપર 'જૂઠાએ
ચોરી' એમ લખીને તેની કોટે લટકાવીને નિરાળવચ્ચે
હાથે કાપો, તેથી સૌ છોકરાએ તેની ફજેતી જોઈ.

પાઠ ૩૭. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૩.

દીકરાની વહવું શરમાયો હવાલ
વાળુ પેદેલાં સોંપ્યો

પેલા જૂઠાના આપને તેડાવીને મહેતાજીએ બધી વાત
કહી. પોતાના દીકરાની ચોરી કરવાની ને જૂઠું ખોલ-
વાની ટેવ સાંભળીને તેને બહુ દુઃખ થયું. પછી મહેતા-
જીએ તે છોકરાને તેના આપને સોંપ્યો. તે વહીને તેને
ઘેર તેડી ગયો. જૂઠો એટલો શરમાયો કે ચંતે વાળુએ
ન કહ્યું. જીઓ છોકરાં, ચોરી કરે તેને જૂઠું ખોલવું
પડે, ને પછી તેના આવા હવાલ થાય. ખીજું તમારી
આપડી કે કાંઈ જાણસ કોઈ ચોરે, તો તમને કેવું લાગે

વાહ? તો ખીજને પણ એવું કેમ ન લાગે? માટે કાઈનું કશું લેવું નહીં. ખીજની જણસ જોઈતી હોય, તો તેને પહેલાં પૂછવું, ને તે હા કહે તો લેવી.

પાઠ ૩૮. જૂઠ ને સાચ વિષે.

કરી પાપી દેહ શોભે પૂરો
ઉપાય સ્નેહ રાચે જગપતિ

દોહરા.

જૂઠું બોલે ને કદી,
પાપી પૂરો થાય ;
તે માટે બાળક તમે,
ન કરો એ ઉગાય. ૧
સાચામાં સુખ છે ઘણું,
સાચે સૌનો સ્નેહ ;
સાચે રાચે જગપતિ,
સાચે શોભે દેહ. ૨

ક. ૬૦ કા.

પાઠ ૩૯. મેવો.

ગાંધીની	ઓળખીતો	વાટી	મામા
બદામ	દરાખ	*મગફળી	ચારોળી
દુકાન	કાળુ	ખજૂર	

આજે હું માસ મામાસાથે ગાંધીની દુકાને ગયો હતો.

* મગફળી એટલે મગની રીંગ નેને વિલામતી રીંગ કે બોયરીંગ કહે છે.

તે ગાંધી મારા મામાનો ઓળખીતો હશે, તેથી તેણે મને એક બદામ આપી, તે મેં ખાધી. પછી મને મગ-ફળીની ટોપડી ખતાવી તેમાંથી ખવાઈ તેટલી તે ખાધી. પછી કાજુ ને ખજૂર આપ્યા. મારા મામાએ દરાખ્ય આરોજી વેચાતાં લીધાં. વળતી કેટલી એક ટોપરાંની વાટી લઈને અમે ઘેર આવતા હતા, એટલે ખીજી દુકાનવાળાએ મને કહ્યું કે બાણીઆ, મામાએ શું શું ખાવાનું અપાવ્યું. ત્યારે મને ને અપાવ્યું હતું તે કહ્યું. ત્યારે તે કહે કે ખારેક ખાધી ? એમ કહીને એક આપી. તે ખાઈને હું પાછો ઘેર આવ્યો.

પાઠ ૪૦. સાત વાર.

ચંદ્રમા	સરસ્વતી	વિદ્યા
ધણખરા	દિવસ	વાર

તમારી નિશાળમાં સાત સાત દહોડે એક વાર છૂટી મળે છે તે રવિવાર. રવિ એટલે સુરજ. પછી ચંદ્રમાનો વાર આવે છે તેને સોમવાર કહે છે. સોમવારકેડે મંગળવાર, ને પછી બુધવાર. ત્યારપછી ગુરૂ આવ્યો. કેટલાક લોક છોકરાને ગુરૂવારે નિશાળે મૂકે છે, એમને સરસ્વતી એટલે વિદ્યા વેહેલી આવડે. પણ ચિત રાખીને ભણે તેને બધાએ વાર સરખા છે. પછી શુક્રવાર. તે દિવસે ચણા ખાવાનો ચાલ છે. રવિથી શુક્ર છઠો છે, ને સાતમો વાર રાત્રિ છે.

પાઠ ૪૧. કાગડો.

જબરી	ચચ્ચાર	ડોલતો	લાંઠ
વહાણામાં	કીડા	જનાવર	મેહેનતુ
માંસ	કૂદતાં	સાંજ	માળો

કાગડો કાળો ને તેની ચાંચ લાંબી ને જબરી હોય છે, તેથી તે ભોંચ ખાદે છે. તેને બે પગ ને એક એક પગ ચચ્ચાર આંગળાં છે. તે ડોલતો ચાલે છે, ને અનાજ, કીડા, કે માંસ ખાય છે, ને મુઝેલાં જનાવરની આંખો ફોડી ખાય છે.

કાગડા મેહેનતુ તો ખરા, પણ લાંઠ બહુ. ત્યાં ત્યાં કૂદતા ફરે છે. કોઈ વાર કૂતરાને નસાડે. ત્યાં ફાવે ત્યાંથી ખાવાનું લઈ જાય. ખાલકના હાથમાં કદી રોટલા હોય, તો તે પણ લઈ જાય.

કાગડા ઝાડપર માળા બાંધે છે. સૌ પોતપોતાનો માળો ઓળખે છે, ને સાંજે તેમાં જઈ મુઝે છે. વહાણામાં મુરજ લગ્યા પેહલાં ઉઠીને એ કા કા કરવા માંડે છે.

પાઠ ૪૨. કાગડાવિષે કવિતા.

ભાજો પાખાજો રૂપાજો ઓંપે હણવાં ચતુર
કાગ રાગ કાંકરો આહે જલદી માજો

દોહરા.

બેઠો માજો બાંધવા,
ભાજો કાજો કાગ ;
બે પાંખાજો બોલતો,
નહોં રૂપાજો રાગ. ૧
કોય લઈને કાંકરો,
ઓંપે હણવા આહે ;
ચિતમાં ચેતી ચતુર તે,
જલદી બિડી ભય. ૨

ક. ૬૦ ગ્ર.

પાઠ ૪૩. સગાં.—ભાગ ૧.

પીતરાઈ મોળાઈ ભવિન્ને બાણેજ
સાળીઓ બનેવી માસો ફૂઓ

મારે એક બાઈ ને એક બેન છે. મારા બાપનો બાઈ
તે મારો કાકો ભાગે ; કાકાની વહુ તે કાકી. કાકી ને
કાકાનો હું ભવિન્ને થાઉં. માનો બાઈ તે મામો, મામાની
વહુ તે મામી. મામા ને મામીનો હું બાણેજ કહેવાઉં. બાપની

બેન તે કોઈ. કોઈના વરને કૂઓ કહે છે. તેમજ માની
બેન તે માશી, અને માશીનો વર તે માસો કહેવાય.

કાકાનાં છોકરાં મારાં પીતરાઈ થાય, પણ મામાનાં
છોકરાં તો *મોળાઈ ભાઈબેન કહેવાય.

બેનનો વર તે બનેલી, અને વહુનો ભાઈ તે સાળો,
વહુની બેનો તે સાળીઓ કહેવાય.

પાઠ ૪૪. સગાં.—ભાગ ૨,

જમાઈ સાવકાં ઓરમાઈ
સંપસંપીને વેવાહી વેવાળ

એક માબાપનાં છોકરાં હોય તે સગાં ભાઈબેન કહેવાય,
પણ બાપ એક ને મા જૂદી જૂદી હોય તે સાવકાં કે
ઓરમાઈ કહેવાય, અને તે મા પણ સાવકી કહેવાય.
જે મા એક ને બાપ જૂદા જૂદા હોય તો તે †દુધ-
ભાઈ કહેવાય. ઘણાં ઘરમાં તો સાવકાં સાવકાંને બનવું
નથી, પણ એ ઘણું ખોટું છે. સૌએ સંપસંપીને ચાલવું
જોઈએ.

દીકરીનો વર તે જમાઈ, અને દીકરીનાં માબાપ તે
જમાઈના સાસુ સસરા થાય. વરવહુનાં માબાપ તે એક
ખીજને વેવાહી વેવાળ કહે છે.

* મોળાઈ એટલે મોસાળની કોરનાં.

† દુધભાઈ એટલે આંગળીઆત કે કોઠાઈ.

પાઠ ૪૫. કાપડ.

ઘોડું ખાદી વાણોતર ખાસ્તો હાટ
કુડાવ્યું દોશીવાણિઆ કાલે સેલું જજમ

કાલે હું ઘોટે દોશીવાણીઆની દુકાને ગયો હતો. મારે-
કાલે અંગરખાનું લગડું વેચાતું લેવાને માટે ખાપા મને
તેડી ગયા હતા. ત્યાં હાટમાં જોયું તો ખાદી, ખાસ્તો,
સેલું, જમદાની, એવું એવું પડેલું હતું. જમદાનીમાંથી
મારે કાલે એક અંગરખા જોયું લગડું કુડાવ્યું; જજમ
કરાવવા માટે ખાપાએ થોડીરોક ખાદી ને સેલું લીધું.
અમારા વાણોતરે એક અંગરખા જોયો ખાસ્તો લીધો, ને
પછી અમે ઘેર ગયા.

પાઠ ૪૬. ખાર મહિના.—ભાગ ૧.

દીવાળી	ઉતરાણ	વસંત	પર્વ
રામનવમી	અખાત્રીજ	વરસ	મહિના
શિઆળો	ઉનાળો	ટાઠ	

વરસના ખાર મહિના. દીવાળીને ખીજે દહાડે નવું
વરસ એસે છે. પહેલો મહિનો કાર્તિક, તેમાં દેવદીવાળી
આવે છે. ત્યારકેડે માગસર મહિનો. પછી પોશ, એ
મહિનામાં ટાઠ ધણી ને ઉતરાણનું પર્વ આવે છે. માહ
મહિનામાં વસંતપંચમી આવે છે. ઉપલા ચાર મહિના
શિઆળાના કહેવાય છે. હવે ઉનાળાના ચાર મહિના આવે

છે, તેમાં પેહેલો ફગણ; તેમાં હોળીના દહાડા આવે છે. પછી ચૈત્રમાં રામનવમીનું પર્વ આવે છે. વૈશાખમાં અખાત્રીજ.

પાઠ ૪૭. પ્યાર મહિના.—ભાગ ૨.

ચોમાસું આવળ વરસાદ ઉતરતાં
પચુસણ પખવાડીકું શરાધીઆં દશરા
ગોકળઆઠમ ગણપતિચોથ તિથિ

શિઆળાના ને ઉનાળાના મળીને આઠ મહિના ગયા પછી ચાર મહિના વરસાદના આવે છે, તેને ચોમાસું કહે છે. પેહેલો મહિનો અષાઢ, તે ઉતરતાં દીવાસો આવે છે. એ પછીના આવણ મહિનામાં મેળા ધણા હોય છે, ગોકળ આઠમ ને આવક લોકનાં પચુસણ પણ એજ મહિનામાં આવે છે. બાદરવાના પેહેલા પખવાડીઆમાં ગણપતિચોથ ને ખીજમાં શરાધીઆં આવે છે. પખવાડીઆની પંદર તિથિઓ. આસોમાં પેહેલાં દશરાનું પર્વ આવ્યા પછી દીવાળી આવે છે.

પાઠ ૪૮. વાર્તા.

વરધોડો સરણાઈ નગારાં ભુંગળ ઘડીઆળ
દેવળ તતુડાં ઝમકારો કુંડાળું પખાજ
નાદ ઝાંઝ ધંદ

વાહવા! આ વરધોડો જીવાળી તો મજા છે! માંહે નગારાં ને સરણાઈ વાગે છે. એક જણ તો-દોલ વગાડે

છે. મહિ ભુંગજો વગાડનારા પણ આપ્યા છે. ભુંગજ-
કરતાં તવુડાંનો સાદ બહુ બારે હશે અરે વાર? આ
ભુંગજ તો લાંબી છે, ને તવુડું તો મેં જોયું હતું તે
કુંડાળાજીવું વળેલું હતું. વરધોડાની પછવાડે ગાડામાં આ
કેવું માટું નગારું છે, વાહ! ઢોલકરતાં પખાવનો નાદ
જૂદી જાતનો હોય છે. ઝાંઝનો ઝમકારો બહુ યાય છે.
ધડીઆળ ને ઘંટ દેવળમાં વગાડવાને રાખે છે.

પાઠ ૪૯. જન્મગાંઠ.

વરસગાંઠ	પેહેરાવ્યાં	કંસાર
રાઈતાં	બીડાં	અડાડ્યો
ધરેણાં	પાનસોપારી	કઢી

મીઠા, તને એક વાત કહું. કાલે મારી વરસગાંઠ હતી. મને
બાપાએ સારાં સારાં લગડાં ને ધરેણાં પેહેરાવ્યાં હતાં.
જન્મવાનું પણ સાંઈ હતું, કંસાર ને રોટલી હતી, બીડાં ને
કારેલાંનું શાક હતું, ને રાઈતાં પણ હતાં. ખાવાની બહુ
મજ પડી. મારી મંછી બેનના વરને જન્મવાને તેડ્યો
હતો. તે તો કંસાર ઉપરજ મંડ્યો, ને તેજ ખાધો.
પછી જરા બાત, ઘણ, ને કઢી લીધી. ખીજા કરાને તો
હાથ પણ અડાડ્યો નહીં. જમી રહ્યા પછી સૌને પાન-
સોપારીનાં બીડાં આપ્યાં.

પાઠ ૫૦. ચોખ્ખાઈ.

ઉતારાવી	શરીર	ફિકર	ધસવા
માણુ	ગૂમડાં	કોહો	જૂઓ
દાતણ	ભલ	ગંધાય	મસળવું

અલ્યાં છોકરાં, આવો હું તમને એક શીખામણ દઉં. તમારે કદીએ ગંદાં રહેવું નહીં ; માંદાં હાથે કે સાળાં, પણ શરીર ચોખ્ખું રાખવું. પહેરવાનાં લગડાંએ ચોખ્ખાં રાખવાં ; હાથ, પગ, મોં, ને આખું શરીર ચોખ્ખું રાખવું. સાણુ ચોળીને ને કોઈ નહાય, તેનું શરીર વધારે ચોખ્ખું થાય છે. શરીરે મેલ ન ચડવા દેવા, કેમજે એમાંથી ગૂમડાં ને કોહો થઈ આવે છે. માણુ ચોખ્ખું ન રાખીએ તો માથામાં જૂઓ પડે. લગડાં જડાં હાય તો ફિકર નહીં, પણ ધોઝેલાં રાખવાં, ને તે ઠીક પહેરવાં.

સવારે ઉઠીએ એટલે દાતણ કરવું, પછી ચોળી મસળીને નેહાઈ લેવું. દાતણ કરતી વેળા જરા મીઠું લઈને દાંત ધસવા ને ભલ ઉતારવી. એમ ન કરીએ તો મોઢું ગંધાય, ને પછી કોઈપાસે ઉભું ન રાખે.

પાઠ ૫૧. રોટલો.

ઉપણે	જુઓ	ઉથલાવીને	લાડવા	ખેડવું
તાપ	પાકવું	*કલેહું	લોહી	શેકવું

ઢોર ધાસ ખાઈને જીવે છે, પણ આપણે તો અનાજ ખાઈએ છીએ. અનાજ એતરમાં પાકે છે, એતરને એડીને તેમાં અનાજ વાવે છે. વરસાદ આવે તેથી

*કલેહું એટલે ઠીકરાની તાવડી.

અનાજ ઉગી નીકળે છે, ને સૂરજને તાપે શકે છે. તેને મસળીને ઉપણું છે, એટલે દાણા નીકળે છે. કાચું અનાજ ખાય તો પેટમાં દુખે, તેથી તેને રાંધીને ખાય છે. દળીને રોટલા કરીને ખાય છે. પાણીએ લોટ બાંધે છે, ને તેને સારીપેઠે મસળે છે. પછી નવડો રોટલો કરવો હોય તે પ્રમાણે લુઓ કરે છે, તે રોટલાને બે હાથે ધડે છે, અને તે કુલદાં કે લોદી ઉપર નાંખીને શેકે છે. એક મર શેકાયો, એટલે તેને ઉયલાવીને ખીજી મર શેકે છે, એટલે રોટલા થાય છે.

દુધ ને રોટલા, દહીં ને ભાત,
લાડવા ને વાલ, ખાઓ મારા લાલ.

પાઠ ૫૨. બલા છોકરાની વાત.

હીમણું ગભરાવું વારો ખસેડ્યા ધરાવું
હીંચકા કોણી બઝાડીને ખૂબ

એક વખત ધણાએક છોકરા હીંચકા ખાતા હતા. ત્યાં એક ધરીબ છોકરો હીંચકા ખાવા લાગ્યો, એટલે એક છોકરે તેને કોણી મારી, તે તેની આંખ ઉપર વાગી, ને મોટું દીમણું થયું. તે રોતો રોતો આંધો જઈને ઉભો. પણ જોણે કોણી મારી હતી, તે તો તેની સાંધુંએ જીએ નહીં, ને હીંચકા ખાયા કરે. પછી હીંચકા ખાઈ ખાધને ધરાયો, ત્યારે ખાજાએ હીંચકા ખાવા માંડ્યા, પણ પેલો છોકરો રોતો હતો, તેનો વારો તો આવેજ નહીં, એટલે એક બલા છોકરાને દયા આવી, તેથી તેને હીંચકા આગળ લઈ ગયો, ને જો છોકરા હીંચતા હતા તેમને

વેગળા ખસેડ્યા, ને પેલા છોકરાને દોરડે બાંધીને તેને
પેટ બરીને ખૂબ હોંચકા ખવરાવ્યા.

પાઠ ૫૩. ઉંદર.

કાતરી	ચંચળ	ફૂંકતો
લોક	તરત	ખૂણેખોચરે
સંતાઈ	સર્વે	ભોંય

ઉંદર તો સર્વેના દીકામાં આવે છે. એને ચાર પગ
ને પૂછડી હોય છે. એના દાંત બહુ જખરા હોય છે,
તેથી તે ભોંય ખોદે છે, ને લૂગડાં પણ કાતરી ખાય
છે. ઉંદરની જાંત ઘણી ચંચળ છે. જાલના જાંતએ તો
ઝટ લઈને નાસી જાય. કોઈ વખત ઉંદર માણસના પગ
કરડે છે, તેની ખબર પડતી નથી, કેમતે લોક કહે છે
કે એ ફૂંકતો જાય છે, ને કરડતો જાય છે. એ એવો
છે તો ખરો, પણ ખિલાડીઆગળ એનું કશું ચાલતું
નથી. એને દેખે કે તરત ખૂણેખોચરે સંતાઈ જાય, ને જરાએ
ચૂંકે ચાં કરે નહીં.

પાઠ ૫૪. હિંદરવિષે કવિતા.

રંજડ	ધાડ	ખાસાં	મની
દીવટ	કપડાં	ઉપાય	પાર

આપાઈ.

વધ્યા હિંદર હારો હાર,
 પકડ્યા પણ નહીં આવ્યો પાર.
 રાતે તો માંડે રંજડ,
 ધડખડ જાણે આવી ધાડ. ૧
 ખાસાં કપડાં કરડી ખાય,
 દીવાની દીવટ લઈ જાય.
 એનો એકે નહીં ઉપાય,
 મની મજે તો મહા સુખ થાય. ૨

ક૦ દ૦ ૬૦

પાઠ ૫૫. બકરી.—ભાગ ૧.

પાંદડાં સાંભરે છે બાપડી ઓઢવું વાળ

છોકરાં તમે પહેલાં બકરીની વાત વાંચી તે સાંભરે છે કે જૂલી ગયાં? જૂલશામાં હો. તમે બકરી તો દીડી હરો. કહો, એને હાથ પગ કેટલા હોય? નહીં તો સાંભળો હું કહું, બકરીને એકે હાથ ન હોય, પણ પગ ચાર હોય. હાથવિના તેમનાથી રંધાય કે ખવાય નહીં. કોઈ રશિયું મૂકે તો તે ખાય, ને નહીં તો પાંદડાં ને કાચા દાણા ખાઈને પેટ ભરે. ગાયો ને કૂતરાં જેમ ઓઢેથી ખાય છે તેમ બકરાંએ ખાય છે. પણ બાપડી

બકરીને ટાઢ વાય ત્યારે શું ઓઢતી હશે, તે જાણો છો? નહીં તો હુંજ કહું છું, એના ડીલપર એટલા વાળ હોય છે કે એને જરાએ ટાઢ ન વાય.

પાઠ ૫૬. બકરી.—ભાગ ૨.

આંચળ ધાવણા જોર

આપણને કૂતરો કરડવા આવે ત્યારે તેને હાથવતી મા-રીએ છીએ, તેમ બકરીને કોઈ મારવા આવે તો હાથ-વગર તે સાથી સામી થાય! એનાં ઉભાં શીંગડાં તમ જોયાં નથી? ગાયો, બળદ, આપ્પલા જેમ શીંગડાં મારે છે, તેમ બકરીએ શીંગડાં મારે છે. જનાવરને શીંગડાં એટલામાટેજ ક્યાં છે. બકરીને બે આંખો, બે કાન, બે આંચળ, ને એક પૂછડી હોય છે. એ આંચળે તેનાં બચ્ચાં ધાવે છે. એનું દૂધ માણસના આધામાં આવે છે. ધાવણા બાળકની મા મરી જાય છે, ત્યારે તેને બકરીનું દૂધ પાય છે. બકરીઓમાં જોર હોય છે ખરું. પણ બકરા તો ધણા જબરા હોય છે.

પાઠ ૫૭. પાણી.

ઝાડપાલો નદીઓ મોળું ખારું
કૂવો વાવ મીઠું તળાવ

પાણીવડે સૌ જીવે છે. પાણી ન હોય તો આપણે શું પીએ? નહાઈએ ધોઈએ રખી? પાણીવગર તો જરાએ માસે નહીં. ઝાડપાલાને પણ પાણી જોઈએ. ત્યારે એટલું

બધું પાણી ક્યાંથી આવતું હશે? કૂવા, તળાવ, નદી-
ઓ, વાવો, એ સઘળાં પાણીથી બરેલાં હોય છે. તેમાંથી
આપણે જોઈએ તેટલું લાવીએ. કૂવાકરતાં તળાવમાં પાણી
ધણું, ને તળાવકરતાં નદીમાં વધારે હોય છે.

તળાવ ને નદીનું પાણી તો મીઠું હોય છે, પણ કોઈ
કોઈ કૂવાનું પાણી માણું હોય, ને કોઈનું મીઠુંએ હોય.
કોઈ કોઈ કૂવાના તો એવાં ખારાં હોય છે, કે તેવડે મીઠું
પકવે છે.

પાઠ ૫૮. ચોરી.

લખોદી ઠગે.

દલપત—જો આ લખોદી કેવી મજાની છે!

ભગુ—બહુ સારી છે. તને કોણે આપી?

દલપત—કોઈએ નહીં, હું કસનના ઘરમાં રમવા ગયો
હતો, ત્યાંથી લાવ્યો.

ભગુ—કોઈને કહીને લાવ્યો?

દલપત—ના, છાનોમાનો લાવ્યો. મારે જોઈએ તે
મહે. તેમાં શું ખોટું?

ભગુ—કેમ ખોટું નહીં? હું તારી ચોપડી કે ટોપી લઈ
જાઉં, તો તને ગમે?

દલપત—ના, એ તો મારાં છે, તારાથી મારું ન લેવાય.

ભગુ—હીક, તો તારાથી એ કસનનું કે ખીજા કોઈનું કંઈ
પૂછ્યા વિના ન લેવાય. લઈએ તો ચોરી ઠગે. ચોરવું નહીં.
પારકી જણસ પૂછ્યાવિના લેવી નહીં, એવું પેહલી ચોપડીમાં
વાંચ્યું હતું તે જુલો ગયો?

દલપત—હા રે હા, ખરી વાત, ત્યારે તો એની લખોદી
એને પાછી આપી આવું.

પાઠ ૫૯. ઓરીવિષે કવિતા.

મહીપતી પસ્તાય પાછળથી *આહન ઝલાય

દોહરા.

જે નર ઓરી જઈ કરે
સમજી તેમાં સુખ,
પાછળથી પસ્તાય છે,
દેખે જ્યારે દુઃખ. ૧
ઓરી આહન થાય છે,
જ્યારે ઓરે ઝલાય;
ખાંધી મારે મહીપતિ,
છેક કુજેતી થાય. ૨

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૬૦. ધર.—ભાગ ૧.

આંગણું પછીત છીંડી અગાશી
અજવાળું ચોક કરા ઓરડો
પરશાળ ઓટલો મેડો

છોકરાં સાંભળો, હું તમને ધરની થોડીએક વાત કહું.
ધરની આગળ આંગણું ને બે મેર કરા હોય છે. પછ-
વાડે ભીંત હોય તેને પછીત કહેવી. પછીતની પછવાડે
ઉઘાડી જગા થોડી હોય તેને છીંડી કહે છે. કેટલાંક ધરને
મેડા હોય છે. છાપરાં તો બધાં ધરને હોય. છાપરું

* આહન ઓટલે જાહેર, ઉઘાડું.

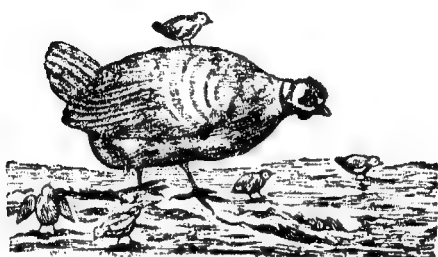
થોડું હોય તો અગાશી કરેલી હોય. ઘરમાં વચ્ચે ચોક હોય છે, તેથી અજવાળું પડે છે. આરડાની આગળની જગા તે પરશાળ કહેવાય. આંગણમાં, ઢંચી ઉઘાડી જગા કરી હોય, તેને આટલો કહે છે.

પાઠ ૬૧. ઘર—ભાગ ૨.

રસોડું *ભંડારીઆં પાણીઆં ટાંકાં ઓટલી
અંધાં રસોઈ ધુમાડો ગોટાય જળી
ખારી ધુમાડીં ચોકડી છો જીલવું
ગોખલા તાકાં તાળું દાદર નીસરણી

ઘરમાં જ્યાં રસોઈ કરે તે રસોડું કહેવાય. કોઈને ત્યાં રસોડામાં ખહુ અંધાં હોય છે, ને ધુમાડોએ ગોટાય છે; પણ જળી કે ખારી મૂકેલી હોય તો તેમ ન થાય; ને ઘરમાં ધુમાડીં હોય તો સૌથી સાં. રસોડામાં ખાવાનું ઠાંકવાને ભંડારીઆં હોય છે. પાણી રેડવાને અને નહાવા ઘોવાને ચોકડીઓ હોય. પાણીઆરાપર પાણી પીવાની ગોળી કે બેડાં મૂકે. ગામડામાં છોનું પાણીઆં થોડેજ ડેકાણે હોય, પણ પાણીનાં બેડાં મૂકવાને ઓટલી કરે છે. પાણીઆરાંપસે કેટલાક ઘરમાં ટાંકાં કરેલાં હોય છે, તેમાં વરસાદનું પાણી જીલીને ભરી મૂકે છે. દીવા કે કંઈ જણસ મૂકવાને ભીંતમાં ગોખલા હોય છે. મોટા ગોખલા હોય તેને તાકાં કહે; તેને તો ખારણાંએ હોય છે, ને તેને તાળું પણ દેવાય છે. મેડે ચડવાને દાદર અને નીસરણી હોય છે.

પાઠ ૬૨. કૂકડી અને તેનાં બચ્ચાં.

ખડખડે દીપે ભાતભાતના ઉકરડા ખોતરવાની
વહાણું કૂકડી સેવે બીકણ ધસવું
છેડવું માંજર પીછાં ધંધો વળગવું

કૂકડી બચ્ચાંને કેવી જાળવે છે. જરા ખડખડે કે તે સઘળાં એની પાસે જતાં રહે છે, ત્યારે તેમને તે પાંખતળે ઢાંકી દે છે. કૂકડી રાત દહાડે એના બચ્ચાંને સેવે છે, પણ તે કાયર થતી નથી. કૂકડી જાતે બીકણ હોય છે, પણ જો કોઈ તેનાં બચ્ચાંને છેડવા આવે, તો તેના સામી ધસીને દોડે છે. એવી રીતે એનાં બચ્ચાંને જાળવે છે. કૂકડીને માથે લાલ માંજર હોય છે, તેથી તે ધણો દીપે છે. તેનાં પીછાં ધણાં ચળકતાં હોય છે, ને તેમાં ભાતભાતના રંગ હોય છે, તેથી તે ધણો રૂપાળો દેખાય છે. કૂકડીને ઉકરડા ખોતરવાની બહુ ટેવ હોય છે. રોજ વહાણું વાય, એટલે તે કુકડુકુક બોલે છે, તેથી માણસ ઉઠીને ખોત-ખોતાને ધંધે વળગે છે.

પાઠ ૬૩. ક્રીડીઓ ને સાપ.

ગણતો	ચગદી	છેલ્લીવારે	માણ
વેર	લગારેક	ચટકા	સાપ
કીડી	નાગ	છોલાયું	ફેણ
જીવ	નખળા		

એક મોટો સાપ હતો, તે કોઈને ગણતો નહીં. ઉંદર અને એવાં એવાં ખીજાં જનાવરને મારી નાંખતો. એક વખત તેણે કેટલીક ક્રીડીઓને પણ ચગદી નાંખી. પછી દરમાં પેસતાં તેનું શરીર લગારેક છોલાયું, ને લોહી નીકળ્યું, એટલે એક ક્રીડીએ તેને વાગેલે ટુકાણે વળગીને ચટકા દીધા. તેથી તેણે બહાર નીકળીને ભોંયપર ફેણ પછાડી, તેમ તેમ તો વધારે લોહી નીકળવા લાગ્યું, અને ક્રીડીઓ પણ વધારે વધારે ભેગી થઈને વળગવા માંડી. છેલ્લી વારે ઘણી ક્રીડીઓએ મળીને તેનો જીવ લીધો. તેને મરતી વખતે એક ઉંદરે કહ્યું—

દોહરા.

ઝાઝા નખળા લોકથી
કદી ન કરીએ વેર,
ક્રીડી કાળા નાગનો
પ્રાણ જ એ આ પેર.

પાઠ ૬૪. છોડવા.—ભાગ ૧.

મુળીઆં જીવે છોડવા વાદળ
વાટ ઓગળે વેદ કસ
થડ ડાળાં ફૂલ ફળ

આપણે દાણા ને શાક ભાજી ખાઈએ છીએ. પણ પંખી ઘાસ, દાણા, ખીઆં ચરી ખાય છે, પણ ઝાડ છું ખાતાં હશે? એમને સારું કંઈ ખાવા પીવાનું હશે કે નહીં વારૂં? કંઈ રીતે ખાતાં હશે? ને ખાતાં હશે, તો એને મોં હરો કે નહીં?

એ બધું છે. ઝાડનાં મુળીઆંમાં ઝીણા ઝીણા વેદ હોય છે, તેવતી તેઓ ખાય છે, માટે તેને ઝાડનું મોં કહીએ તો ચાલે. વાદળમાંથી વરસાદ પડે છે, તેમાં ભોંયમાંનો કસ ઓગળે છે. તે મુળીઆંવાટે ચડીને થડ, ડાળાં, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, બધે જાય છે, તેથી બધાં જીવે છે. નાનાં ઝાડને છોડવા કહે છે. ભોંયપર દોરી જવું પાતલું થઈને પથરાય છે, તેને વેલો કહે છે. આંખાનું બે ઝાડ કહેવાય, ગલગોટાનો તે છોડ કહેવાય, ને કોહ-જાનો તે વેલો કહેવાય.

પાઠ ૬૫. છોડવા.—ભાગ ૨.

લીલાં કરમાઈને સોંચીએ છાંટવું
કચરો મૂકાવું ટટાર તાજ

વરસાદ વરસતો નથી, ત્યારે બિચારા નાના નાના છોડવાના કેવા હાલ થાય છે, તે તમે જોવું તો હશે.

હનાળામાં મસ તાપ પડે છે, ને બોંયમાંનું પાણી ચકાઈ જાય છે, ત્યારે છોડવા કરમાઈને લલા થઈ જાય છે, ને ઘણા દહાડા પાણી ન મળે તો મરી જાય છે. એ વેલાને ટટાર કરવાને આપણે કૂવાનું પાણી સીંચીએ છીએ. કોઈના ધરપાસે તળાવ કે નદી હોય, તો તેમાંથી પાણી કાઢીને પાય છે, તેથી છોડ બધા પાછા તાજ થાય છે. પાણી ઝાડનાં મૂળ આગળજ રેડતું એટલુંજ નહીં, પણ તેના ઉપર પણ છાંટવું જોઈએ કે કચરો હોય તે ધોવાઈને ચોખ્ખું થાય. વરસાદના દહાડામાં તે કેવાં સારાં દેખાય છે! ચોમાસામાં ઝાડ કેવાં મજાનાં લીલાં લીલાં દેખાય છે!

પાઠ દુદ. રીસાલ છોકરો.

રીસાળ	પીરસેલી	વેદના	પૂળે
રીસાયો	મુદલ	ભાંડુ	વીંછી
ચેન	મેળો	માલ	દેવ

એક છોકરો બહુ રીસાળ હતો, તે ઘરમાં વાત કરતાં જોની તેની સાથે રીસાય. કોઈ ભાંડુસાથે એને બને નહીં. એક દહાડે ઘરમાં દુધપાક જરા થોડો મુક્યો હતો, તેથી પેલા રીસાળ છોકરાને એવી રીસ ચડી કે તે પીરસેલી થાળી પડતી મુઝીને એક ખૂણે જઈને રોવા પેઠો. ત્યાં એક વીંછી એને ફરડયો. તેની વેદના એવી થઈ કે તે દહાડે એને મુદલ ચેન પડ્યું નહીં. એક દહાડે મેળામાં જવાનું હતું, પણ એ રીસાયો એટલે એનો બાપ એને તેડી ન ગયો, તેથી એને બહુ ખોટું લાગ્યું. પછી તે દહાડેથી એ સમજ્યો, જે આપણી રીસ તો આપણનેજ

પૂછે છે, એમાં કંઈ માલ નહોં. એવી રીતે સમજીને તેણે પછી રીસાવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૬૭. ચકલી.

તણખલાં ઈંડાં ૩ વસ્તુ ગામ આખું

ચકલી તો તમે સૌએ દીઠી હશે, નહોં વાર? ઝાડપર કદી કદી કેવી ચોંચીં કરી મૂકે છે! આપણા ઘરમાં એ આમથી આમ ને આમથી આમ ઉડ ઉડ કરે છે. એને બે પાંખો, એક ચાંચ, ને બે પગ હોય છે. ઝાડઉપર ને છાપરાંને ઠે પીગ કરાને ખૂણે ખોચે તણખલાં, ૩, ને એવી ખીજ વસ્તુના માળા બાંધે છે. એ માળામાં ઈંડાં મૂકે છે, તેમાંથી બચ્ચાં નીકળે છે. પછી કેટલેક દિવસે તે બચ્ચાંને પાંખો આવે છે, ત્યારે ચકલી તેમને ઉડતાં શીખવે છે. ચકલી આખું ગામ રઝળીને એની ચાંચ-માં દાણા ને ખાંણું ને મળે તે લાવીને બચ્ચાંની ચાંચ-માં ધીમે ધીમે મૂકે છે.

પાઠ ૬૮. સૂરજ.

પાલો	જાંઝવાં	તેજ	ધાન્ય
સૂરજ	ગરમી	નીપજબું	સર્વે

સૂરજ તો તમે સર્વે જાણે દીઠો હશે ખરો. એ થાળી-જવડો મોટો હોય છે. સૂરજવડે અજવાળું ને ગરમી પડે છે, ને ગરમીને લીધે ઝાડ, પાલો, ધાન્ય, મેવો, એ સર્વે જણસો નીપજે છે. એ સૂરજની ગરમી ન હોય, તો

એમાંનું કશું એ થાય? સુરજના અજવાળાથી આમણને બધું દેખાય છે. અંધારે એવું દેખાતું નથી. જ્યાં સુરજનું અજવાળું ઓછું હોય છે, ત્યાં ઘટ વધારે રહે છે. સુરજનું તેજ એવું છે જે તેના સામું જોવાતું નથી. કદી જોવા માંડીએ તો આખે ઝાંઝવાં વળે.

પાઠ ૬૯. છોકરો ને વાધ.

નગાડ ધાજે સીમમાં ખેતરવાળા
ગભરાઈ છેતરવું આસપાસ ખેડૂત

કાઠિ એક છોકરો સીમમાં બકરાં ચારતો હતો. તેણે એક દહાડો રમતમાં અમથી ખૂમો પાડી જે આ વાધ આવ્યો, આ વાધ આવ્યો, ધાજે રે ધાજે. એટલામાં આસપાસ ખેતરવાળા હશે, તે દોડતા આવ્યા, ને જોયું તો ત્યાં કંઈ વાધ તો મળે નહીં, ને પેલો છોકરો સામો તેમના બણી જોઈને હસવા મંડી ગયો. પેલા બાપડા રામભાઈ ગયા, ને તેમને બહુ ખોટું લાગ્યું. પછી ખીજવાર જ્યારે ખરેખરો વાધ આવ્યો, ત્યારે પેલે છોકરે ગભરાઈને ખૂમો પાડી જે વાધ આવ્યો રે, વાધ આવ્યો રે, પણ પેલાં ખેતરનાં માણસે એની વાત સાચી માની નહીં તેથી તે વાધે એનાં કેટલાંએક બકરાં મારી નાંખ્યાં. જુઓ, જૂઠું ખોલવાથી કેટલું નુકસાન થયું?

હવે જો પેલે છોકરે જૂઠું ખોલીને-એડતને છેતર્યા ન હોત, તો એનો આટલો બગાડ થાત નહીં.

પાઠ ૭૦. બે કૂતરાની વાત.

ધૂરકવું પામીએ ભસવું ગરીબ
લોહીલોહાણ બચકાં તૂટી પડવું સોબત

કાળીઆં ને મોતીઆં બે કૂતરા હતા. મોતીઆં ગરીબ હતો. કોઈને ભસે નહીં કે કરડે નહીં. કાળીઆં જીને દેખે તેને ભસે, ને કરડવા જાય, ને લાગ કાપે તો કરડી-એ ખાય. એક દહાડો એ બેઉ ખીલે ગામ ગયા. ત્યાંના કૂતરા તેમની પાસે આયા. મોતીઆં કાંઈ બોલ્યો નહીં, પણ કાળીએ આંખો કાઢી ધૂરકવા ને ભસવા માંડ્યું, ને બચકાં ભરવા માંડ્યો. બધાં કૂતરાંને ઘણી રીસ ચડી, ને કાળીઆં મોતીઆં ઉપર તૂટી પડ્યાં, ને બંનેને લોહીલોહાણ કયો. મોતીઆં બાપડો ગરીબ હતો, પણ કાળીઆંની સોબતમાં આવ્યો, માટે એણે પણ માર ખાધો. આપણે ભૂંડાં છોકરાંની સોબત કરવી નહીં; કરી-એ તો દુઃખ પામીએ.

પાઠ ૭૧. ભાઈબેન.

પજવીએ ઉગામીએ માંહોમાંહે
હળીમળીને દુખાય રાજ થવું

ભાઈબેનઉપર હેત રાખીએ, તેમને પજવીએ નહીં, ને ગાળો ન દઈએ. તેમના ઉપર કદી હાથ ન ઉગા-મીએ, તેમની કને કાંઈ વસ્તુ હોય, ને તે લેવાનું મન થાય, તો તે માગીએ નહીં. કશી વાતે તેમની જોડે રીસાઈએ નહીં. આપણીકને કાંઈ ખાવાનું હોય, તેનું તેમને મન થાય, તો સૌએ મળીને તે વહેંચી ખાવું.

તમે જ્યારે માંહોમાંહે લડી મરો છો, ત્યારે તમારાં

માખાપનો જીવ બહુ દુખાય છે, ને જ્યારે તમે હજી-
મજીને રહો છો, ત્યારે તમને દેખીને તે રાજી થાય છે.
તમે સૌ સંપસંધીને ચાલો તેમાં તે બહુ રાજી રહે છે.

પાઠ ૭૨. ઈશ્વરે બધું કીધું છે.

ઝગઝગાટ વહાલો ચીજ હંચો
પૃથ્વી ધોર ગગન પરમેશ્વર

દીવો તો રોજ તમારા જોવામાં આવે છે, કેમ વાર? એ
દીવો પોતાની મેળે થાય છે? ના. આ ધર એની મેળે
બંધાયું વાર? ના. કોઈ પણ જણસ એની મેળે થાય
છે? ના.

હવે દીવાકરતાં ઘણી અળકતી ચીજ શી છે? સર્વે ડેકા-
ણે અજવાળું રાખી પડે છે? સૂરજથી. સૂરજના અજ-
વાળાથી બધે કેવો ઝગઝગાટ થઈ રહે છે! ટાઢના દહાડા-
માં સૂરજનો તડકો વહાલો લાગે છે. તડકાની ગરમી-
થી સર્વે કાંઈ નીપજે છે, નહીં તો કશું થાય નહીં, ને અં-
ધારં ધોર થઈ રહે. સૂરજ ન હોત તો આપણાથી જીવાત
નહીં. ગગનમાં સૂરજ ઘણો હંચો છે. સૂરજને કરનાર
કોણ? પરમેશ્વર. પૃથ્વી, પાણી સર્વે એણે કર્યું છે.

પાઠ ૭૩. ઈશ્વરનો મહિમા.

કરનાર જગ સરજનાર મહીમા ભજવા
આમલી કોઠી આંખો તારા દેવ

ચોપાઈ.

જીઓ ભાઈ આ મોટાં ત્રાડ,
તેમાં સૌથી જિઓ તાડ.

આમલીં આંખો કોઠી કોય,
 ને તેનાં કુળ જૂઠાં હોય. ૧
 ને આ જગનો છે કરનાર,
 સરજ તારા સરજનાર.
 એજ અમારો મોટો દેવ,
 તેને બજવા ધરીએ ટેવ. ૨

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૭૪. નિશાબ.

રંગત	સો	પોતીઆં	પાટી
વતરણું	એકડેએક	મોઢે	ધૂળ
તૈયાર	સ્લેટ	ખડી	ફિકર

હરીઓ કરીને એક છોકરો હતો. તે એક દહાડે એ-
 ની માને કહેવા લાગ્યો કે, જી, મને સોલગણ એકડે-
 એક મોઢે તો આવડ્યા; કાલથી તો હું પાટીપર લખીશ.
 એની મા બોલી કે બહુ સાહે, ત્યારે હવે તારા બાપાને
 કહીને રંગત વતરણું મગાવીએ. પણ મને તો ફિકર લાગે
 છે કે હવે તું લગડાં બહુ મેલાં કરીશ. તારા મહેતાજી
 સ્લેટપર લખાવતા હોય તો કેવું સાહે? આતો પાટીપર ધૂળ
 નાંખીને લખીશ, તે બધી ધૂળ તારાં લગડાંપર ઉડશે.
 હરીઓ કહે, ના મા, હું તો બહુ જાળવીને લખીશ.
 મારા પોતીઆં કે અંગરખાઉપર ધૂળ નહીં પડવા દઈ. પણ
 મારે સાહે પાટી મંજવીને તૈયાર કરાવની. મા બોલી,
 ઠીક, હું જગાને કહીશ. તે ખડી વાટીને તારી પાટીપર
 ચોપડી આપશે, તેને તું પછી ચકાવા દેજે.

પાઠ ૭૫. પાટી.

ચીતારો ચડાવતો ખડીઓ હરડાંબેડાં
હિરાકસી બાઈબંધ શાહી બર

હરીઓ એના બાઈબંધ જગાને કહે છે, જગા તે તારી
પાટી શાવતી રંગી?

જગો.—ના બાઈ, મેં રંગી નથી, એ તો મેં ચિતા-
રને ત્યાં મોકલી હતી, તે ચિતારાએ રંગી આપી.

હરીઓ.—વાહવારે જગા, તું મને હસે છે. જો પરમ
દહડે આપણે જે જાણુ સમરાંકરબટના ધરઆગળ ઉભા
હતા, ત્યારે એનો છોકરો પાટીપર કાળો રંગ નહોતો
ચડાવતો?

જગો.—હા. ખરું, પણ એ રંગ નહોતો, એ તો શાહી
ચડાવતો હતો. ગાંધીને ત્યાં હિરાકસી ને હરડાંબેડાં મળે
છે, તેનો બુકો પાટીઉપર ચડાવે તો એ કાળી થાય.
પણ હરીઆ, હવે તારે તો લેખણને સાફ ખરું, ને ખડી-
આમાં પૂરવાને ખડી મંગાવવી પડશે. તે નહીં હોય તો
બખીશ શાવતી?

પાઠ ૭૬. ધનતેરશ.

બાબુબંધ	કંદોરો	ધનતેરશ	*ટુંપીઓ
છવીટીઆં	બેરખી	વાનાં	કડાં
સાંકળાં	ચોકડાં	અકોટી	વીંટી
પોંચી	બાજઠ	તુસીપાટીઆં	બાઈડીઓ

ધનતેરશને દહડે હું મારા બાઈબંધને ઘેર ગયો હતો.

* ટુંપીઓ એટલે ગળચવો.

ત્યાં એના ધરમાં ધરેણાં ધોતા હતા, તેમાં મારા બાઈ-
ખંધના હાથના કડાં, સાંકળાં, બાજુખંધ, ચોકડાં, ને વીં-
ટીઓ હતી. એના બાપની પોંચી ને કંદોરો પણ ધોઈ-
ને બાજુઉપર મૂકેલાં હતાં. એક કોરે હાથનું કડું, ટુંપી-
ઓ, ને હીરાકંદી એટલાં વાનાં મૂકેલાં હતાં. માંહે તુસી-
પાટીઆં, અકોટી, ખેરખી, વાળા, વાંક એવાં એવાં બા-
ઈડીઓનાં પણ કેટલાંક ધરેણાં હતાં. રૂપાનાં કંદાં,
સાંકળાં, છવીટીઆં પણ ધોઈને ચળકતાં કરી મૂક્યાં હતાં.

પાઠ ૭૭. સોનું ને લોહું.

ખીલા	કિમત	*હળપુણી	પાવડો
સોનેરી	બૂદા	કિનખાખ	સાંકળ
નકુચા			

સોનું કહે, હું મોટું, ને લોહું કહે, હું. સોનું કહે, લોક
સોનાનાં ધરેણાં કસવી પેહેરે છે, તેથી કેવા દીપે છે. પાધડીએ
કસખ હોય તેપણુ સોનેરી. કિનખાખમાં પણ સોનેરી બૂદા
આવે છે. કાઠએ લોહું પેહેર્યું સાંભળ્યું નથી. એટલું સાંભ-
ળીને લોહું ખાણું, એ તો ખરું, પણ મારેવડે તું છે. કાદાળી
પાવડો લોહાનાં થાય છે. તેવડે તને ખોદીને કાઢે છે. હળમાં
હળપુણી હોય છે તે મારી થએલી. જો એ ન હોય તો
ખેતર ખેડાય નહીં, ને અંન પાકે નહીં, તો માણસ કેમ
જીવે ? ખીલા, નકુચા, સાંકળો, એવું સર્વે મારું થાય છે,

* હળપુણી એટલે હળમાં લોહનો દાંતો હોય છે તે.

(૫૨)

મોટે હું મોટું. તારી કિંમત થાય, પણ મારી કિંમતનો
તો પાર નહીં. તારાવગર ચાલે, પણ મારાવીના ન
ચાલે.

પાઠ ૭૮. ડોકું.

હડપચી	ગાંસડી	લમણા	બાબરી
બોથી	ડોકું	મોખરો	ચોટલી
ચોટલો	હોઠ	ધડ	

આપણા શરીરમાં ડોકું ને ધડ એવાં બે વાનાં છે. ડોકું ઉપર છે, ને ધડ એની નીચે છે. ડોકાઉપર માથું છે, ને માથાઉપર વાળ ઉગે છે. બે આંખો, બે કાન, એક નાક, ને એક મોઢું. એ સૌ ડોકામાં મોખરા આગળ છે. આંખોઉપર કપાળ છે. આંખો ને કાન વચ્ચે લમણા, ને મોં ને કાન વચ્ચે ગાલ. માથાપર નાનાં છોકરાંને બાબરી હોય છે, મોટાંને ચોટલી કે ચોટલો હોય છે. મોઢાંને બે હોઠ છે. મોંમાં જીભ ને દાંત છે. હોઠ નીચે હડપચી છે. ડોકું ને ધડ એ બેની વચ્ચે ગળું, ને ગળાની પછવાડે બોચી આવી. મજૂર માણસ ગાંસડી કે ટોપલા માથે ચૂકીને લઈ જાય છે.

પાઠ ૭૯. ધડ.

ધડ	વાંસો	*ઢીંચણ	ખભા	હથેલી
બગલ	કેડો	પછવાડે	કાંડું	નખ
પેડુ	ગાળો	થાપા	સાથળ	નજો
તળીડું	એડી	ધુંટી	કાખ	છાતી

ધડની ઉપલી મેર બે પાસે બે ખભા છે. ત્યાંથી આગળ હાથ આવ્યા. બે હાથની વચ્ચે છાતી ને પેટ; એ બેની પછવાડે વાંસો આવીઓ. છાતી, હાથ, ને ખભાની વચ્ચે જે ખાડો તેને કાખ કહે છે. હાથને વચ્ચે ગાલે કોણી આવી. ત્યાંથી આગળ કાંડું, હથેળી, આંગળાં, ને આંગળાંને છેડે નખ. પેટની નીચે પેડુ આવ્યું. તેની બે પાસે બે કેડો. મા છોકરાને કેડે બેસાડે છે. એ ધડ નીચે બે પગ છે. અકેક પગને વચ્ચે ગાલે ઢીંચણ છે. ઢીંચણની ઉપરના થાપાને સાથળ કહે છે, ને નીચેના ભાગ નજો કહેવાય છે. પગની નીચે તળીજ, પછવાડે એડી, ને વચમાં ધુંટી આવી છે.

પાઠ ૮૦. નહારી સોજત.

આંબાવાડીડું	ટપેર્યા	ઝાંપો
રખવાળ	પહોંચ્યો	કેરી

નહો ને હરીઓ કરીને બે છોકરા હશે, તે ખીજાં છોકરાંને મારે, ગાળો દે, ને કદી લાગ ફાવે તો ચોરીએ

* ઢીંચણ એટલે ધુંટણ. † સાથળ એટલે ભંગ.

કરે. એક દહાડે એ બંને જણાને માર્ગમાં એક દુલ્લભ નામ છોકરો મળ્યો, તે જલ્દી હતો. તેને પેલે બે જણે કહ્યું, અધ્યા દુલ્લભ, હોડ આપણે રમવા જઈએ. એમ કહીને સાથેસાથે એક આંખાવાડીઆમાં ગયા, ને ઝાંપો ઉઘાડીને માંહે પેઠા. દુલ્લભ એક કોરે ઉભો રહ્યો, ને પેલા બે તો કેરીઓ પાડવા મંડ્યા. એવામાં તેનો રખવાળ આવી પહોંચ્યો; તેણે તેમને પકડીને ખૂબ ટપેર્યા. દુલ્લભ કહે, હું તો બાઈ કરામાં નથી. મને શું કરવાને મારે છે? પેલે રખવાળે કહ્યું કે આ બે જૂડા છોકરાની સૌખ્યતમાં જલાયો, માટે એમની વલે તે તારી વલે.

પાઠ ૮૧. સંગત.

સંગ પ્રેમ કામ ભાગ્યશાલી

છાપો.

જને જ્યો સંગ, રંગ બહુ તેવો બેસે;
જને જ્યો સંગ, પ્રેમ પણ તેવો પેસે;
જને જ્યો સંગ, કામ તેવાં તે કરશે;
જને જ્યો સંગ, કામ તેવે જઈ કરશે;
ફેડ સંગે ફેડે થશે, ખૂરે સંગે ખૂરો બને;
સારા મેહતાના સંગથી, ભાગ્યશાળી વિદ્યા બણે.

કવી સામળબટ.

પાઠ ૮૨. ખાંડની જણસો.

જલેખી પોર પકવાન હારડા

બાખરા ભાણે પતાસાં બરફી

એક છોકરો નાતમાં જન્મવા બેઠો હતો. એને બાણે જલેખી આવી, તે જોઈને એના બાપાને પૂછ્યું, બાપા, એ શની થતી હતો? બાપ બોલ્યો, ઘર્જનો લોટ, ધી, ને ખાંડ, એટલી જણસોની એ થાય છે.

છો—વારૂ બાપા, ખાંડની ખીજી શી શી ખાવાની જણસો થાય છે?

બા—બરફી ખાંડની થાય છે. પેડામાં ખાંડ આવે છે. હોળીના દહાડામાં હારડા કરે છે તે ખાંડના. દીવાળીમાં રમકડાં કરે છે તે પણ ખાંડનાં કરે છે. તે દહાડે પતાસાં તે નહોતાં આધાં, તે પણ ખાંડનાં. ઘેબર કરીને પકવાન થાય છે તેમાં ખાંડ ઘણી આવે છે.

છો—હા રે હા, ખરી વાત, પોર આ દહાડે મારી માની જોડે હું નાતમાં જન્મવા ગયો હતો, ત્યારે મેં ઘેબર દીઠાં હતાં. મોટાં ધોળાં ધોળાં ને જડાં બાખરાજેવાં હોય છે, અરૂં વારૂ?

પાઠ ૮૩. એક કૂતરાની વાત.

ખાતર

વણજર

દાટવું

ખોતરવું

નજર

કોઈ એક માણસની પાસે એક વણજર કૂતરો હતો. તે માણસને ઘેર ચોર ખાતર પાડીને ધન લઈ ગયો, ને તે એક ખેતરમાં જઈને દાટવું. પેલો કૂતરો તેની પાછળ પાછળ જઈને ને ડોકાણે તે ધન દાટવું હતું, તે નજરમાં રાખ્યું. પેલો ધણી ઉઠ્યો તે ખાતર પડેલું દેખીને હાથ, હાથ, કરીને છાતી કૂટવા મંડ્યો, ત્યારે પેલો કૂતરો આવીને તેની પિછોડી તાણવા લાગ્યો, પણ પેલો ધણી કંઈ સમજે નહીં. પછી લોકે કહ્યું, આ કૂતરો શું કરવા પિછોડી તાણે છે, તું જો તો ખરો. પછી કૂતરો પિછોડી તાણતો તાણતો જ્યાં લઈ ગયો ત્યાં તે ગયો, ને ધન દાટવું હતું તે ડોકાણે તે કૂતરો ખોતરવા માંડ્યું. તે જોઈધનીએ પણ તે ડોકાણે તે ખોલ્યું, એટલે બધુએ ધન જડ્યું, એ રીતે ગમેલું ધન કૂતરો હતો તો પાછું આવ્યું.

પાઠ ૮૪. કેરી ને શાકરની વલવાડ.

મેળાપ	શેખી	રડ્યુંખડ્યું	મોઘું
ચડભડી	વલવાડ	સામટો	સાહુકાર
જમણ	ખરીદવું	હાંલું	લેખું
અથાણું	જણીઓ	ભેગું	ધાંટો

એક વેળા જુઠ મહિનામાં કેરીના ને શાકરના મેળાપ થયો. વાત કરતાં કરતાં શાકરે ચડભડી પડીને કહ્યું કે તને કોણું લેખવે છે ? જો, મને તો મોઘે ભાવે બધા લઈ જાય છે. રાજા કે મોટા મોટા સાહુકાર મને પોતાના ઘરમાં રાખે છે. કેરી બોલી, બાઈ એટલી બધી શેખી થું કરવા કરે છે ? એમ વિચાર કરની કે ઘણા બોક કોને ખરીદે છે ? ચોટામાં જો તો ખરી, મને કેટલા જણ લેવા આવે છે, ને તારો તો ઘણાખરા લોકોમાં ખપે હોતો નથી. કોઈ રડ્યુંખડ્યું લેવા નીકળે, ને ગાંધીને ઘેર પૂછે, તો કહીં હાંલામાં તું પડી હોય, ત્યાંથી જરા કાઢી આવે. તું તે શા લેખામાં ? હું તો ખડુ કામની છું, તારાવિના તો ઘણુંએ ચાલે. હું ન હોઉં તો અથાણું શેનું કરે ? એમ બે જણીઓને ખૂબ વલવાડ થઈ, એટલામાં લોક ભેગું થયું. પછી પેલી બે જણીઓએ તેમને પૂછ્યું, બોલો બાઈ, તમારે કોનો ખપ વધારે ? સૈએ સામટો ધાંટો કાઢીને કહ્યું કે કેરીના, કેરીના.

પાઠ ૮૫. સમડી ને વાધરી.

જળ કરગરવું વાધરી મરડવું સમડી

એક સમડી ચકલીના બચ્ચાને ઝાલવા ગઈ, તેવામાં વાધરીની જળમાં ઝલાઈ ગઈ. વાધરી તેને બહાર કાઢીને મારતો હતો, ત્યારે સમડીએ કરગરીને કહ્યું કે, મને અમથો શું કરવા મારે છે? મેં તારું કાંઈ બગાડ્યું નથી. હું તો ચકલીનાં બચ્ચાં મારવા જતી હતી. વાધરીએ કહ્યું, એ તો ખરું, પણ ચકલીના બચ્ચાંએ તારું શું બગાડ્યું હતું. એમ કહીને પેલી બચ્ચી સમડીની ઝોક મરડી નાંખી.

આઉપરથી એટલી શીખામણુ લેવી કે આપણે કોઈ ને દુઃખ દેતી વેળાએ વિચારવું જ કોઈ આપણને દુઃખ દે તો આપણને કેવું લાગે.

પાઠ ૮૬. બળદ ને દેડકું.

બીડમાં ફૂલાવવું તાલેવર ખરચખૂટણ
મમત ગંજું બરોબર

એક બળદ બીડમાં ચરતો હતો, ત્યાં નાનાં નાનાં દેડકાં ફરતાં હતાં, તેમાંનું એક દેડકું બળદના પગતજે ચંપાઈને મરી ગયું. તે વાત બીજા દેડકે ધેર જાણે

એની માને કહી, ને બોલ્યું ને મા, એવડો મોટો જીવ
મેં કદી દીધો નહોતો. તે સાંભળીને દેડકા પોતાનું પેટ
ધણું ફૂલાવીને બોલી ને બાઈ, તે જીવ આવડો હતો ?
દેડકું બોલ્યું, મા, એથી ઘણો મોટો. ફરીને તેથી વધતું
ફૂલાવીને દેડકા બોલી, આવડો ? તે બોલ્યું, મા તું પેટ ફાટ
એટલી ફૂલે, તોપણ તેના નેવડી યાવ નહીં. તે સાંભ-
ળીને મમત કરીને પેટ ધણુંજ ફૂલાવવા લાગી, તેથી
પેટ ફાટી ગયું ને મરી ગઈ.

આ વાતપરથી સમજવાનું એ ને ગરીબ પોતાના ગ-
ભપ્રમાણે અરચાપૂરણ કરવો; તાલિવરની બરોબરી કરવા
નય તો તે દેડકાની પેઠે માર્યો નય.

પાઠ ૮૭. કૂતરાની ખીજ વાત.

આડોશીપાડોશી

નગવું

ગુણપાડ

એક કૂતરો હતો, તે પોતાના ધણીના ઘરની રખવાળ
કરે. એક દહાડે રાત્રે ચોર આવ્યો તેને દેખીને કૂતરે
ભસવા માંડ્યું. ત્યારે ચોરે તેના મોંઆગળ રોટલાનો
કડકો નાંખ્યો. તે તેણે ખાધો નહીં, અને ભસ્યાજ કયું.
એટલામાં તેનો ધણી જાગી ઊઠ્યો, અને ચોરનું કંઈ
ફાંચ્યું નહીં. તે નાસતો હતો, એટલે ધણીએ દીઠો, ને
ખૂમ પાડી, તેથી આડોશીપાડોશી જાગી ઉઠ્યાં, ને તે
ચોરને પકડ્યો, ને ચોકીમાં લઈ ગયા. જેમ આ કૂતરે
ધણીનું ધન જાળવ્યું. તેમ બધા આકરો ધણીનો ગુણપાડ
જાણે તો કેવું સારું ?

પાઠ ૮૮. મેઝો.

કંદોઈ	ખડકી મૂકવું	શાકરીઆ .	ચકરડી
લાકડાનો મિઠાઈ		કથરોટ	પાલખી
ચોસલાં	રમકડાં		દડ

જગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડો મેજે જઈ આવ્યો, ને ને ને જોયું હતું તેની ધરમાં વાત કહી. તે બોલ્યો કે મેજામાં બહુ માણસ ભેમાં થયાં હતાં. રસ્તે ગાડીઓ, ધોડા, પાલખીઓની એટલી દડ કે કાંઈ કહેવાની વાત નહીં; કંદોઈ દુકાન માંડી માંડીને ખેડા હતા. તેમાં ભાતભાતની મીઠાઈ રાખી હતી. કોઈ કથરોટમાં ખરશીનાં ચોસલાં ખડકી મૂક્યાં હતા; કોઈમાં પેંડાં, કોઈમાં માવો, ને કોઈમાં શાકરીઆ ચણા હતા. કોપરાશાક પણ હતો. એક ડેકાણે વોહોરો રમકડાં લઈને ખેડો હતો. તેમાં લાકડાનો ધોડો, ગાય, બિલાડી, ચકરડી, બમરડા, લખોટીઓ, ઘંટી, એવો એવો સામાન હતો. મેં તો બાપાને કહીને એક ગાય લીધી.

પાઠ ૮૯. અનાજ.

પંચરાઉ	નાગલી	અપવાસ	રાજગરો
કોદરા	મકાઈ	બંટી	બાવટો
તૂવેર	લાંગ	મસૂર	ફરાળ

અમારે ઘેર સવારે ખાજરીના રોટલા, ને સાંજે ધણીની રોટલી ખાઈએ છીએ, પણ મેં સાંભળ્યું છે કે દેડસક ડેકાણે તો જરૂરના રોટલા ખાવાનો બહુ ચાલ છે, અને

કેટલેક ટુકાણે મકાઈના રોટલા બહુ કરે છે. મારે ઘેર ડાંગરના ચોખ્ખા કરીને તે રાંધાને ખાય છે. કેટલેક ટુકાણે તો નાગલી કે કોદરા ખાય છે. કેટલેક ટુકાણે બંદી કે ખાવટાના રોટલા કરીને ખાય છે. મારી મા કોઈ કોઈ દહાડો પંચરાહ દાળ કરે છે. તેમાં તુવેરની દાળમાં અડદની, ચણાની, મગની ને વાલની દાળ નાંખે છે. મારે ઘેર ચોખાની દાળની વડી કરી હતી. વટાણાની કે લાંગની દાળ ઘણી ખાધી હાય, તો પેટમાં દુઃખે. મસૂરની દાળ તો થોડાજ લોક ખાય છે. મારા બળદને મઠ અવશ્ય છે. ફરાળમાં અનાજ કાંઈ અવાય નહીં, પણ રાજગશે અવાય છે.

પાઠ ૯૦.

તેલ જેમાંથી નીકળે છે તે જણાશે.

ધાંચી	ધાણી	પીલવું	ડોળીઠં	દિવેલ
કણત્રીઠં	સરસીઠં	સધળા	એરંડી	ડોળી
શોલા	સરસવ	ખોળ		

એક દહાડો હું ધાંચીને ઘેર ગયો હતો. ત્યાં એક ધાણી ફરતી હતી, તે ઉપર એક માણસ બેઠેલા હતા. તેને મેં પૂછ્યું કે તમે શું કરો છો ? તો તેણે કહ્યું, હું તલ પીવું છું. એ તલનું ખાવાનું તેલ થાય છે. કલિ અમે એરંડી પીલીને દિવેલ કાઢ્યું હતું. આ ધાણીમાં સરસવ પીલીને સરસીઠં કાઢીએ છીએ. સરસીઠં અથાણામાં નાંખે છે, તો તે સ્વાદ થાય છે. ડોળા પીલીને ડોળીઠં કાઢીએ, તે નીકળ્યાપછી કૂચો રહે તેને ખાળ

કહે છે. ઝોળીઆનો જાળ ઢારને ખવરાવે તો દૂધ કઢવું નીકળે. કણુગ્રીના તેલને કણુગ્રીઉં કહે છે. તે કોશા ઉપર ચોપડે છે, તો સાંઠે થાય છે. એ સધળાં તેલ ખાળવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૯૧. દીવાળીની હકીકત.

કાચુંકોરું	દારખાનું	નળાં	ઉધૈબુધૈ
ખંખેરી	શીરા	ટેટા	મઠીઆં
સંનેરી	ગેર	બચકો	ખેટારો
ખરખરીને	ફૂલકરણી	ફટાકા	છછુંદરાં

દીવાળીના દહાડામાં લોક ઘેર ઘેર દીવા કરે છે. સાંઠે સાંઠે ખાવાનું કરે છે. કોઈ દહાડો કંસાર, કોઈ દહાડો શીરાપૂરી, કોઈ દહાડો દૂધપાકપૂરી, કદી લાકુ, એમ ફરતાં ફરતાં જમણુ કરે છે. રોજ કાચુંકોરું ખાવામાટે સેવ, પૂરીઓ, મઠીઓ, પહુઓ, સંનેરી, ધૂધરા, એવી એવી ખાવાની જાણસો કરી રાખે છે. દીવાળી પેહલાં લોક ઘરમાંથી નળાં કઢે છે, ને લીપે ગુંપે છે; ફટલાક ખોતાના ઘરને ખડી, ગેર, ચૂનો, કે રંગ ચોપડે છે. પેહલાના બારે લૂગડાંના બચકા પેટારામાંથી કાઢીને ત્યારે ખરખરીને તડકો પડે છે ત્યારે ચકવે છે, ને ઉધૈબુધૈ લાગી હોય તો તે ખંખેરી નાંખે છે. દીવાળીના દહાડામાં છોકરાં દારખાનું છોડે છે; ફટાકાની પેટીઓ, ટેટા, કોશીઓ, છછુંદરાં, ફૂલકરણીઓ એવું એવું લેડે છે.

